

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Херсонський державний університет

МАМЧУР ЛІДІЯ ІВАНІВНА

УДК 371.212–056.87+811.161.2(07)

**ПЕРСПЕКТИВНІСТЬ І НАСТУПНІСТЬ У ФОРМУВАННІ
КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ**

13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова)

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Херсон – 2012

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Херсонському державному університеті
Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий консультант:

доктор педагогічних наук, професор
ПЕНТИЛЮК Марія Іванівна,
Херсонський державний університет,
професор кафедри мовознавства.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України
ВАНУЛЕНКО Микола Самійлович,
Глухівський національний
педагогічний університет імені
О.Довженка, завідувач кафедри
педагогіки і методики початкової освіти;

доктор педагогічних наук, професор
ГОРОШКІНА Олена Миколаївна,
Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри
української мови

доктор педагогічних наук, професор
ХОМ'ЯК Іван Миколайович,
Національний університет «Острозька
академія», завідувач кафедри
української мови

Захист відбудеться «22» листопада 2012 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 67.051.03 у Херсонському державному університеті за адресою: 73000, м. Херсон, вул. 40 років Жовтня, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Херсонського державного університету за адресою: 73000, м. Херсон, вул. 40 років Жовтня, 27.

Автореферат розіслано «18» жовтня 2012 р.

Учений секретар
Спеціалізованої вченої ради

Т. Г. Окуневич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Якісні зміни, що відбулися у свідомості громадян незалежної України, вимагають перегляду стратегії шкільної мовної освіти – головного завдання сучасної освітньої політики в державі. Зростання соціальної ролі молодого людини, її активне творче самовиявлення зумовлюють необхідність формування комунікативно компетентної мовної особистості, здатної вміло користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях, зберігати й примножувати цінності та ідеали народу. Зазначена ідея є домінантою Державної національної програми «Освіта (Україна ХХІ століття)», Національної доктрини розвитку освіти в Україні, Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, Концепції мовної освіти загальноосвітньої школи, Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти.

Актуальним є усвідомлення українцями «рідності», «материнськості» української мови як чинника згуртування їх у єдину національну спільноту. Школа покликана сформувати мовну особистість, готову жити в соціумі та самовдосконалюватися. Сучасне розуміння проблеми розвитку мовної особистості зумовлює переосмислення навчання української мови в основній школі, де змінюються акценти із засвоєння знань із теорії мови на формування життєво необхідних умінь їх використовувати. Основна мета шкільного навчання української мови розглядається в площині формування комунікативної компетентності учня, його здатності до ефективного спілкування за допомогою вербальних і невербальних засобів, творчого розвитку в комунікативній взаємодії.

Від якості, глибини й обсягу знань, якими оволодіває учень на уроках української мови в основній школі, його сформованої комунікативної компетентності значною мірою залежить сучасний стан і майбутній розвиток нашої держави. Оскільки зберігати надбання предків, підтримувати традиції національної культури, проводити національну політику неможливо без досконалого знання рідної мови та комунікативно доцільного її використання.

Освітні завдання сучасна школа має розв'язувати за допомогою як усієї системи навчання й виховання, так і предметів, що вивчаються в школі, але українська мова серед них посідає чільне місце як державна, як фундамент освіти в дошкільному навчальному закладі, початковій та основній школі. Тому необхідний пошук оптимальних шляхів формування мовної особистості, підготовки її до розв'язання питань у будь-якій сфері діяльності. Вирішення цієї важливої проблеми спрямоване на розвиток комунікативної компетентності учнів, що вимагає врахування лінгвістичних, психолого-педагогічних та лінгводидактичних наукових засад для досягнення високого рівня культури спілкування.

Проте дослідження вчених у цій площині, теоретичні та прикладні аспекти формування комунікативної компетентності учнів основної школи, що забезпечуються принципами перспективності й наступності, належним чином ще не висвітлені в наукових працях, тому потребують свого вирішення з позиції сучасної психології, психолінгвістики, дидактики та лінгводидактики щодо змісту, структури, обсягу неперервного навчання мови.

Аналіз наукових джерел із філософії, психології, дидактики, лінгвістики, психолінгвістики, лінгводидактики засвідчує, що в теорії та практиці навчання мови дослідники приділяли увагу таким аспектам означеної проблеми:

– вплив мови на формування мовної картини світу, мовленнєву здатність її носіїв (Аристотель, Бодуен де Куртене, Й. Вайсгерберг, Г. Гадамер, В. фон Гумбольдт, І. Зязюн, І. Кант, М. Колшанський, В. Кононенко, В. Кремень, О. Потебня, Ж.-Ж Руссо, Ф. де Соссюр, Цицерон, Л. Щерба);

– роль народної педагогіки в процесі становлення особистості та розвитку її вмінь спілкуватися (Г. Ващенко, Г. Волков, О. Духнович, Я. Коменський, В. Мосіяшенко, І. Песталоцці, Г. Сковорода, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський);

– духовне становлення особистості школяра як складник її мовленнєвого розвитку (О. Біляєв, Ф. Буслаєв, М. Вашуленко, Г. Ващенко, Б. Грінченко, М. Драгоманов, М. Костомаров, Л. Мацько, І. Срезневський, О. Потебня, М. Пентилюк, В. Сухомлинський та ін.);

– визначення загальних питань теорії та практики навчання для ефективного забезпечення навчально-виховного процесу (А. Алексюк, Ю. Бабанський, С. Гончаренко, Й. Гербарт, М. Данилов, А. Дистервег, Я. Коменський, О. Савченко, І. Песталоцці, К. Ушинський, Л. Федоренко, В. Ягупов та ін.);

– дослідження вітчизняних та зарубіжних лінгвістів про мову як систему, взаємозв'язок мовних явищ, роль і значення мовних одиниць у спілкуванні (Н. Арутюнова, Н. Бабич, Ф. Бацевич, О. Білецький, Л. Булаховський, Ф. Буслаєв, В. Виноградов, Б. Головін, В. Гумбольдт, С. Єрмоленко, М. Львов, Л. Мацько, В. Олексенко, В. Русанівський, О. Селіванова, Ф. де Соссюр, М. Хомський та ін.);

– психолінгвістичні чинники навчання мови загалом і формування мовленнєвого розвитку, що знайшли своє відображення в працях Л. Айдарової, Б. Ананьєва, Б. Баєва, І. Беха, А. Вежицької, Л. Виготського, П. Гальперіна, М. Жинкіна, О. Залевської, І. Зимньої, Д. Ельконіна, Г. Костюка, Ю. Караулова, О. Кубрякової Т. Ладиженської, О. М. Леонтєва, О. О. Леонтєва, О. Потебні, С. Рубінштейна, Ю. Сорокіна, І. Синиці, П. Якобсона, Д. Узнадзе та ін.;

– лінгводидактичні засади навчання рідної (української) мови та розвитку мовленнєвих умінь із комунікативною метою (Н. Бабич, З. Бакум, О. Біляєв, А. Богуш, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Є. Голобородько, Н. Голуб, О. Горошкіна, Т. Донченко, І. Дроздова, С. Єрмоленко, С. Караман, В. Кононенко, Л. Мацько, В. Мельничайко, Г. Михайловська В. Онищук, Л. Паламар, Н. Пашківська, М. Пентилюк, К. Плиско, Т. Симоненко, В. Статівка, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, О. Текучов, І. Хом'як, О. Хорошковська, Г. Шелехова та ін.);

– практичне застосування дидактичної системи в процесі формування мовленнєвих (комунікативних) умінь і навичок (А. Богуш, М. Вашуленко, О. Горошкіна, О. Духнович, І. Огієнко, Г. Онкович, М. Пентилюк, С. Русова, В. Сухомлинський, І. Хом'як, К. Ушинський та ін.).

Особливий інтерес із досліджуваної проблеми становлять наукові праці М. Вашуленка (методика розвитку усного мовлення, комунікативно-діяльнісний підхід до навчання мови), М. Пентилюк (методика викладання рідної мови, культура мовлення, стилістика), М. Стельмаховича (методика розвитку мовлення учнів, етнопедagogічна основа навчання мови), О. Біляєва (комунікативно-діяльнісний підхід до навчання мови), Т. Донченко (комунікативна спрямованість навчання мовлення старшокласників), Е. Палихатой (розвиток українського діалогічного мовлення в учнів основної школи), О. Горошкіної (мовленнєвий розвиток учнів), Г. Михайловської (формування комунікативно-мовленнєвих умінь у процесі вивчення російської мови), Л. Попової (розвиток монологічного мовлення учнів середньої школи), А. Ляшкевич (формування діалогічного мовлення учнів), Т. Левченко, А. Нікітіної, Л. Сугейко, що стосуються збагачення мовлення учнів та формування мовленнєвих, стилістичних, комунікативних умінь і навичок учнів.

Відаючи належне науковій цінності цих досліджень з розвитку мовленнєвих, комунікативних умінь особистості, слід зазначити, що сьогодні у вітчизняній лінгводидактиці існує низка нерозв'язаних питань і суперечностей між: потребою суспільства в особистості, яка володіє високим рівнем комунікативної компетентності, і недостатньою розробкою теоретико-методичних аспектів означеної проблеми; вимогою мовної освіти ХХІ століття і відсутністю цілісного дослідження, у якому було б обґрунтовано комплексну систему поетапного формування комунікативної компетентності учнів основної школи на засадах перспективності й наступності з урахуванням етнопсихологічних особливостей індивіда; значущістю неперервного навчання рідної мови з метою формування мовної особистості учнів 5–9 класів і специфікою сучасного навчання української мови в основній школі.

Актуальність дослідження зумовлена вимогами часу, освітніми цілями, соціальним значенням життєвоважливої проблеми, недостатнім рівнем володіння учнями 5–9 класів засобами мови в процесі мовленнєвої діяльності для успішного спілкування, а вчителями української мови – методикою його навчання, що й спонукало нас до вибору теми наукової роботи **«Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація є складовою частиною комплексної теми кафедри мовознавства Херсонського державного університету «Технології формування комунікативно-професійної компетенції майбутніх фахівців гуманітарної сфери в умовах стандартизованої мовної освіти» (реєстраційний номер РК 0107U000759), що входить до загальноуніверситетської теми «Провідні тенденції підготовки фахівців у галузі освіти в контексті Болонського процесу» (реєстраційний номер 0109U002277). Тема дослідження затверджена на засіданні вченої ради Херсонського державного університету (протокол № 7 від 06 лютого 2006 р.) та узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки і психології НАПН України (протокол № 7 від 26 вересня 2006 р.).

Мета дослідження полягає в розробленні та експериментальній перевірці методики формування комунікативної компетентності учнів 5–9 класів на уроках української мови з урахуванням принципів перспективності й наступності на основі створеної цілісної концептуальної моделі-системи.

Для досягнення поставленої мети визначено **завдання дослідження**:

1) обґрунтувати теоретико-методичні засади наукового пошуку, здійснивши аналіз відповідної літератури; розкрити сутність базових понять «компетенція», «компетентність», «комунікативна компетентність», «складники комунікативної компетентності»; вивчити стан досліджуваної проблеми;

2) виявити лінгвістичні та психолінгвістичні чинники формування мовної особистості учнів основної школи;

3) визначити й обґрунтувати основні підходи до формування комунікативної компетентності учнів;

4) з'ясувати сутнісні характеристики поняття «перспективність і наступність» у зв'язку з комунікативною компетентністю особистості та визначити їх роль і місце в процесі навчання української мови в 5–9 класах;

5) схарактеризувати багаторівневу систему методів, прийомів і засобів навчання української мови в проекції досліджуваної проблеми;

6) проаналізувати програми, підручники й методичні посібники з проблеми дослідження;

7) виявити рівні сформованості комунікативної компетентності учнів 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів;

8) побудувати концептуальну модель-систему та розробити методику формування комунікативної компетентності учнів основної школи з урахуванням принципів перспективності й наступності та експериментально перевірити її ефективність.

Об'єктом дослідження є процес навчання учнів основної школи на уроках української мови та розвиток їхнього мовлення.

Предмет дослідження – методика формування комунікативної компетентності учнів основної школи з урахуванням принципів перспективності й наступності.

Провідна ідея дослідження: комунікативна компетентність розглядається як важлива життєво необхідна якісна ознака особистості учня, громадянина України, що може бути сформована й розвинена в процесі навчання української мови в основній школі.

Концепція дослідження. Теоретичне і практичне вивчення означеної проблеми дало змогу визначити комунікативну компетентність учнів як комплекс субкомпетентностей – предметних (мовної, мовленнєвої, комунікативної) та загальнонавчальних (соціокультурної і діяльнісної (стратегічної)) і сформуванню авторську концепцію про неперервність, поетапне формування, розвиток та вдосконалення комунікативної компетентності учнів основної школи в процесі реалізації компетентнісного й особистісно орієнтованого підходів у поєднанні з комунікативно-діяльним, функційно-

стилістичним, лінгвістичним, текстоцентричним, соціокультурним й етнопедагогічним підходами до навчання української мови.

За лінгвометодичну основу обрано провідні принципи перспективності й наступності, що діють у взаємозв'язку із загальнодидактичними (науковості, систематичності й послідовності, зв'язку теорії з практикою, доступності, наочності, проблемності, свідомості) й лінгвометодичними принципами навчання (комунікативного навантаження мовних одиниць, взаємозв'язку розділів лінгвістичної науки, вивчення мовних одиниць з опорою на текст, комунікативної доцільності, зв'язку теорії з комунікативною практикою, практичної спрямованості, взаємозв'язку навчання з життєвою комунікацією).

Розроблена система навчання реалізована на аспектних уроках й уроках розвитку комунікативних умінь і навичок під час вивчення теоретичних відомостей про особливості та семантичну специфіку мовних одиниць і мовленнєво-комунікативних явищ, можливості їх використання в спілкуванні. Особливістю пропонованої концепції є використання методів навчання як *традиційних* – розповідь (описова, доказова, проблемна), бесіда (репродуктивна, аналітична, евристична, проблемна), спостереження (над мовними одиницями, мовленнєвими та комунікативними явищами), робота з підручником, метод вправ, так і *інноваційних* – дидактичні ігри, комунікативний тренінг, моделювання комунікативних ситуацій, кейс-метод, метод проектів, дискусія, мікрофон, мозковий штурм. Комплексне формування мовної, мовленнєвої, комунікативної, соціокультурної, діяльнісної субкомпетентностей здійснено за допомогою ефективних комунікативно спрямованих вправ (мовних, умовно-мовленнєвих, мовленнєвих, власне комунікативних). Основну увагу в системі вправ приділяємо комунікативним, ситуативним і ситуативно-моделювальним вправам, що безпосередньо пов'язані з продукуванням і репродукуванням мовлення відповідно до комунікативної ситуації. У процесі роботи застосовано сучасні дієві засоби навчання (вербальні, візуальні, вербально-візуальні, аудіювальні, аудіовізуальні, електронні, паралінгвістичні, комунікативні ситуації), що підсилюють дію дидактичних методів.

Головна думка й основні положення дослідження зосереджено в **загальній гіпотезі**, що ґрунтується на припущенні про залежність формування комунікативної компетентності учнів основної школи від визначених підходів, принципів, змісту, методів і форм запропонованого комплексу всієї системи навчання української мови.

Загальна гіпотеза конкретизована в **часткових гіпотезах**, які передбачають, що рівень комунікативної компетентності учнів основної школи підвищиться якщо:

1) навчання рідної мови здійснювати з урахуванням та реалізацією компетентнісного, особистісно орієнтованого, комунікативно-діяльнісного, функційно-стилістичного, лінгвістичного, текстоцентричного, соціокультурного й етнопедагогічного підходів;

2) у навчально-виховному процесі дотримуватися принципів перспективності й наступності;

- 3) поєднувати традиційні та інноваційні методи навчання;
- 4) використовувати систему навчальних вправ і завдань на основі етнокультурних текстів-взірців різних стилів, типів і жанрів мовлення;
- 5) проводити систематичну, комплексну, поетапну роботу з формування комунікативної компетентності учнів з урахуванням принципів перспективності й наступності.

Методологічною основою дослідження стали Закон України «Про освіту», Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття), Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, Національна доктрина розвитку освіти в Україні ХХІ століття, сучасні концепції мовної освіти, філософське вчення про мову як засіб спілкування нації, збереження й передачі інформації, взаємозв'язок мови з розумовою діяльністю представника етносу, його психологією, способом мислення, свідомістю; наукові дослідження про зв'язок етнопсихології з особливостями мовленнєвої діяльності особистості; педагогічні теорії про роль народної основи навчання і виховання в процесі формування комунікативної компетентності учнів.

Теоретичною основою дослідження слугували психолінгвістичні положення теорії мовленнєвої діяльності, вчення про мову як засіб спілкування і пізнання, психолінгвістичні основи мовленнєвої комунікації (Л. Виготський, О. О. Леонт'єв, О. Леонт'єв, М. Жинкін, І. Зимня, І. Синиця); лінгвістичні та лінгводидактичні основи формування комунікативних умінь (Н. Бабич, Ф. Бацевич, А. Богущ, О. Біляєв, М. Вашуленко, Г. Ващенко, О. Горошкіна, Т. Донченко, В. Кононенко, Г. Михайловська, Л. Паламар, М. Пентилюк, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, І. Хом'як, К. Ушинський); етнолінгвістики (В. Гумбольд, М. Драгоманов, Р. Кісь, М. Костомаров, В. Маслова, О. Потебня, І. Огієнко).

З метою реалізації поставлених завдань і перевірки гіпотези використовувалися такі методи дослідження: *теоретичні* – аналіз і синтез наукових (філософських, педагогічних, лінгвістичних, психологічних, психолінгвістичних та лінгводидактичних) ідей; аналіз чинних програм, підручників, навчально-методичних посібників; визначення мети, об'єкта, предмета, гіпотези й завдань дослідження; *емпіричні* – спостереження за навчально-виховним процесом на уроках української мови; бесіди з учителями й учнями, анкетування; аналіз мовлення учнів; педагогічний експеримент; *статистичні* – кількісний і якісний аналіз отриманих результатів із формування комунікативної компетентності учнів з урахуванням дидактичних принципів перспективності й наступності.

Дослідження здійснювалося протягом восьми років за двома основними напрямками: а) теоретичне обґрунтування методики формування комунікативної компетентності учнів 5–9 класів з урахуванням принципів перспективності й наступності; б) впровадження експериментальної методики у практику навчання і перевірка її ефективності.

Експериментально-дослідною базою дослідження були 5–9 класи загальноосвітніх шкіл восьми областей України (Житомирської, Київської,

Кіровоградської, Луганської, Миколаївської, Одеської, Херсонської, Черкаської) та АР Крим.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що *вперше обґрунтовано* теоретико-методичні засади наукової проблеми і *розроблено* методику комплексного, поетапного формування комунікативної компетентності учнів основної школи на засадах перспективності й наступності, що забезпечили неперервність навчання української мови з урахуванням народнодидактичної навчально-виховної системи та особливостей етнічної психології індивіда; *створено* авторську концептуальну модель-систему формування комунікативної компетентності учнів основної школи з урахуванням принципів перспективності й наступності, *визначено* сукупність педагогічних умов, за яких досліджуваний навчально-виховний процес у 5–9 класах є ефективним; *уточнено* базові поняття «комунікативна компетентність», «комунікативна компетенція», «складники комунікативної компетентності», обґрунтовано основні положення цих понять із погляду лінгвістики та лінгводидактики; *визначено* зміст комунікативно орієнтованого теоретичного матеріалу, спрямованого на розвиток мовної та мовленнєвої компетентностей; *уведено* в зміст авторської програми вивчення комунікативних термінів «комунікативна ситуація», «комунікант», «комунікат», «мовленнєвий акт», «мовленнєвий жанр», «дискурс»; *інтерпретовано* сучасні підходи до формування комунікативної компетентності учнів та принципи навчання (загальнодидактичні й лінгвометодичні); *упроваджено* ефективні методи навчання (традиційні та інноваційні), що забезпечили всебічний розвиток мовної особистості; експериментально *підтверджено* позитивну динаміку розвитку комунікативної компетентності учнів, доцільність методів і прийомів, оптимальність комплексу організаційно-методичних засобів, спрямованих на розвиток комунікативної компетентності учнів 5–9 класів; *описано* статистичні дані формування комунікативної компетентності учнів за допомогою лінійної кореляції (Пірсона), що дозволило встановити прямі зв'язки між перемінними величинами за їх абсолютним значенням; *подальшого розвитку* набула методика формування комунікативної компетентності учнів основної школи, спрямована на поетапний, інтегрований розвиток основних складників комунікативної компетентності (субкомпетентностей) – мовної, мовленнєвої, комунікативної.

Практична цінність дослідження визначається тим, що розроблена й апробована методика формування комунікативної компетентності учнів з урахуванням принципів перспективності й наступності, в основу якої покладена концептуальна модель-система, може бути використана в практичній роботі вчителями української мови загальноосвітніх закладів; сформульовані теоретичні положення, висновки, рекомендації допоможуть ученим у створенні програм, підручників і навчально-методичних посібників з української мови та методики її навчання, у проведенні лекційних курсів, практичних і лабораторних занять для студентів-філологів вищих навчальних закладів із курсу «Методика викладання української мови»; результати наукового пошуку доцільно використовувати під час проведення науково-методичних семінарів, а також лекцій на курсах підвищення кваліфікації вчителів української мови.

Теоретичні положення, результати наукового дослідження, висновки та методичні рекомендації **впроваджено** в навчальний процес Житомирської ЗОШ I–III ступенів № 15 (акт № 342 від 20. 08. 2012), Севастопольської ЗОШ I–III ступенів № 30 (акт № 130 від 07. 05. 2012), Кривоозерської ЗОШ I–III ступенів № 1 Миколаївської обл. (акт № 111-26/01 від 12. 05. 2012), Новоархангельської ЗОШ I–III ступенів № 1 Кіровоградської обл. (акт № 109 від 21. 05. 2012), Лутугинської районної гімназії Луганської обл. (акт № 352 від 08. 06. 2012), Паланської ЗОШ I–III ступенів Уманського р-ну Черкаської обл. (акт № 169 від 27. 08. 2012), Любашівської ЗОШ I-III ступенів-гімназії Одеської обл. (акт № 376 від 21. 08. 2012), Ставищенської ЗОШ I–III ступенів № 1 Київської обл. (акт № 176 від 15. 05. 2012), Херсонської ЗОШ I–III ступенів № 41 (акт № 155 від 28.08. 2012), Уманської ЗОШ I–III ступенів № 3 Черкаської обл. (акт № 563 від 17. 05. 2012),.

Достовірність результатів дослідження забезпечено науково-методологічним обґрунтуванням вихідних положень дослідження; репрезентативністю бази джерел; опорою на досягнення сучасної лінгвістики, педагогіки, психології, психолінгвістики, методики навчання української мови; сукупністю використаних методів дослідження, а також позитивними результатами експериментального навчання.

Особистий внесок автора. Концептуальні ідеї та думки, що належать співавторам, не використовувалися в матеріалах дисертації. У спільних зі співавторами навчальних і методичних посібниках здобувачеві належить ідея створення книг, розроблення їх змісту і структури, написання вступної частини, здійснення загальної редакції; теоретичний і практичний матеріал посібників розроблено зі співавторами порівну. У статтях, написаних у співавторстві, здобувачеві належить постановка проблеми, розробка теоретичної концепції формування комунікативної компетентності особистості, участь у проведенні досліджень, узагальнення основних результатів і здійснення загальної редакції.

Організація та етапи дослідження. Дослідження проводилося впродовж 2005–2011 рр. У процесі роботи виокремлено чотири етапи.

На першому етапі (2005–2006 рр.) – пошуковому – теоретично осмислювалася тема, вивчалася філософська, дидактична, лінгвістична, психологічна, психолінгвістична, лінгводидактична література з проблеми розвитку мовленнєвої діяльності особистості, формування її комунікативної компетентності; визначалися й конкретизувалися вихідні положення, об'єкт, предмет, гіпотеза, завдання й методи дослідження, розроблялася методика проведення констатувального експерименту. Основні положення цього етапу відбито у виступах на науково-практичних конференціях, навчально-методичних семінарах учителів української мови, лекціях і практичних заняттях для студентів філологічних факультетів ВНЗ.

На другому етапі (2006–2007 рр.) – констатувальному – проводилися контрольні зрізи із метою виявлення рівнів сформованості комунікативної компетентності учнів основної школи й реалізації принципів перспективності й наступності.

На третьому етапі (2008–2009 рр.) – основному – ураховуючи результати констатувального експерименту визначалися наукові засади, розроблялися програма, модель-система й методика поетапного формування комунікативної компетентності учнів 5–9 класів із використанням ефективних принципів, методів, прийомів і застосуванням інноваційних технологій, проводилося експериментально-дослідне навчання (формувальний експеримент).

На четвертому етапі дослідження (2009–2011 рр.) – підсумковому – перевірялася ефективність запропонованої методики поетапного формування комунікативної компетентності учнів 5–9 класів з опорою на принципи перспективності й наступності; ураховувалися пропозиції та відгуки вчителів щодо її доцільності; узагальнювалися результати дослідження, формулювалися висновки.

Апробація і впровадження результатів дисертації. Основні положення проведеного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедр українського мовознавства Херсонського державного університету, практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, висвітлювалися в доповідях на конференціях різних рівнів: *міжнародних* – «Мова і культура» (Київ, 2006, 2007), «Українська термінологія і сучасність» (Київ, 2007, 2009, 2010), «Інформаційно-комунікативні технології навчання» (Умань, 2007), «Проблеми дошкільної та початкової освіти у контексті сучасного виміру» (Умань, 2008), «Роль едукативного середовища в підготовці вчителя початкової школи» (Умань, 2010), інтернет-конференціях «Актуальні проблеми прикладної лінгвістики» (Умань, 2011, 2012), «Динамічні процеси в лексиці та граматиці слов'янських мов» (Умань, 2011); *усеукраїнських* – «Підготовка педагогічних кадрів у вищих навчальних закладах у контексті процесів глобалізації» (Умань, 2005), «Методи і засоби забезпечення інноваційності едукативного процесу в закладах освіти» (Черкаси, 2006), «Діалогічні аспекти педагогічної спадщини видатних українських дидактів-філологів Євгена Пасічника, Бориса Степанишина, Олександра Біляєва, Леоніда Скуратівського» (Переяслав-Хмельницький, 2008), «Професійна підготовка вчителя-словесника в умовах кредитно-модульної системи» (2008), «Текст у парадигматичному просторі сучасної лінгвістики» (Переяслав-Хмельницький, 2010), «Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів» (Умань, 2010), «Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів» (Умань, 2010), «Актуальні проблеми шкільної та вишівської лінгводидактики: реалії та перспективи. Доробок наукової школи М. І. Пентиліук» (Херсон, 2011), «Лінгвістика та лінгводидактика: надбання, актуальні проблеми, перспективи розвитку» (Бердянськ, 2011), «Слово, речення, текст: когнітивний, прагматичний та лінгводидактичний аспекти» (Херсон, 2012); *обласних, міських і районних конференціях працівників освіти; регіональному науково-методичному семінарі* «Методичні засади професійної підготовки майбутнього вчителя-словесника у ВНЗ» (Черкаси, 2009).

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук із теми *«Лінгводидактична спадщина В. О. Сухомлинського»* захищена 1998 року, її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 51 наукову і науково-методичну працю, у тому числі – 1 монографія (одноосібна), 4 посібники (три в співавторстві), 3 методичні рекомендації, 29 статей у фахових виданнях України (чотири в співавторстві), 14 тез виступів на конференціях та семінарах. Загальний обсяг авторського доробку з теми складає 54,8 друк. арк., з яких автору належить 47,8 друк. арк.

Обсяг і структура дисертації. Логіку викладу і структуру роботи визначили мета й завдання дослідження. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків до них і загальних висновків, списку використаних джерел (507 найменувань) та 12 додатків. Повний обсяг дисертації становить 545 сторінок, із них 473 сторінки основного тексту. Робота містить 28 таблиць, 9 схем, 15 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, стан наукового розроблення проблеми дослідження, її значення; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, основні ідеї концепції, гіпотезу наукового пошуку, розкрито його теоретико-методологічні засади, етапи, наукову новизну та практичне значення, вірогідність здобутих результатів та їх практичну значущість, подано відомості про апробацію результатів дослідження й особистий внесок здобувача.

У *першому розділі* – **«Теорія і методологія комунікативної компетентності»** – з'ясовано філософсько-методологічні передумови досліджуваної проблеми, розглянуто поняття «компетентність», «компетенція», «комунікативна компетентність», складники комунікативної компетентності в сучасному науковому просторі й уточнено їх значення і сутність, висвітлено психологічні й психолінгвістичні особливості основних чинників формування комунікативної здатності, визначено лінгвістичну основу розвитку комунікативної компетентності на уроках української мови.

Засадничим є положення, що найважливіша роль у процесі входження індивіда в соціум належить мові, у якій акумульовано досвід попередніх поколінь нашого народу і всього людства. Людина, оволодіваючи мовою, привласнює цей досвід, робить його складником своєї особистості. Усе вищезначене відбито в процесах мовленнєвої комунікації, спілкуванні, що в кожній культурі має власні особливості, тому необхідно розвивати природну здатність людини до вербального спілкування. Методика розвитку комунікативної компетентності учнів основної школи спирається на лінгвофілософське трактування й розуміння мови, її ролі в житті людини й нації, зовнішньої та внутрішньої форм мови, взаємозв'язку лінгвістичних засобів, процесу спілкування (комунікації). Ключові концепції мислителів (Аристотеля, Й. Вайсгербера, Г.-Г. Гадамера, В. Гумбольдта, І. Канта, Т. Кочеткова, І. Невлеєва, І. Огієнка, Л. Озадовської, В. Петрушенка,

О. Потебні, Ж.-Ж. Руссо, Ф. де Соссюра, П. Флоренського, Цицерона, І. Зязюна, В. Кременя та ін.), вагомі положення їхніх досліджень про взаємозв'язок мови, мислення й мовлення; взаємозалежність особистості як члена суспільства і мови; взаємозумовленість мови й національного характеру народу, мови як підґрунтя духовного становлення особистості й нації, необхідність та значущість системи мовної освіти для входження людини в соціум становлять основу сучасного філософського підходу до мови та її вивчення в навчальних закладах. Аналізуючи ідеї філософів, переконуємося у нерозривності існування людського мислення та мовлення і тісному взаємозв'язку мови, особистості й суспільства. Мислителі особливого значення надають процесу навчання мови, формуванню вмінь спілкуватися (комунікувати), уміло входити в процес розмови, добираючи влучні й переконливі слова. Для нашого дослідження відіграли вагому роль концептуальні ідеї лінгвофілософів щодо процесу вербального спілкування, оскільки осмислене вивчення української мови на основі тексту з метою створення вдалих власних висловлювань з урахуванням співрозмовника й умов ситуації спілкування є важливим аспектом формування комунікативної компетентності учнів.

Важливого значення в розробленні теоретичного підґрунтя формування комунікативної здатності учнів набули положення вітчизняних і зарубіжних учених (Н. Арутюнової, Н. Бабич, Ф. Бацевича, М. Вашуленка, Т. Вольфської, Н. Геца, Є. Голобородько, В. фон Гумбольдта, О. Горошкіної, В. Капінос, С. Карамана, Ю. Караулова, Л. Мацько, М. Плющ, М. Пентилюк, О. Селіванової, Т. Симоненко, Д. Слобіна, Д. Хаймса, М. Хомського, В. Ульріха та ін.) щодо базових понять «компетентність», «компетенція», «комунікативна компетентність».

Узявши до уваги науковий доробок лінгвістів і методистів, відзначаємо, що під поняттям «комунікативна компетентність» слід розуміти комунікативну здатність, знання і вміння, досвід комунікативної взаємодії, які необхідно враховувати в навчанні української мови в основній школі. *Компетенція* – це загальна соціальна норма, вірець; сформульовані й визначені правила; сукупність знань, умінь і навичок, якими учні повинні оволодіти відповідно до чинної програми, освітніх цілей і завдань. *Компетентність* – результат навчальної діяльності вчителя – ознака особистості; те, що учень знає й уміє; чим він оволодів у процесі учіння; його власний набутий рівень знань, умінь і навичок, індивідуальний досвід реалізації набутих компетенцій. Компетентність – показник того, що учень спромігся акумулювати, накопичити і як уміє це застосувати, ввести в практичну мовленнєву дію. Компетенція реалізується в компетентності. Державні документи, стандарти, програми визначають комунікативну компетенцію, а на уроках української мови в загальноосвітній школі треба формувати й розвивати комунікативну компетентність, індивідуальний рівень якої може бути високим, достатнім, середнім, низьким; значним, глибоким, зразковим тощо.

Установлено, що комунікативна компетентність загалом становить комунікативний потенціал особистості, який характеризує її комунікативні здібності, можливості та визначає якість, успішність її спілкування в різних

сферах життєвої діяльності. Уважаємо, що *комунікативна компетентність* учня – це сукупність знань про спілкування в різноманітних умовах й обставинах із різними комунікантами, а також знання вербальних і невербальних засобів взаємодії, умінь та навичок ефективного застосування їх у конкретній ситуації спілкування. Комунікативна компетентність виявляється в уміннях особистості використовувати мову в конкретній ситуації спілкування. Акцентуємо увагу на тому, що комунікативна компетентність передбачає сформованість в учнів умінь використовувати вербальні та невербальні засоби під час створення власних висловлювань відповідно до комунікативної ситуації, уміння брати участь у живому дискурсі, продукуючи і сприймаючи комунікативні акти. Комунікативна компетентність не існує поза межами комунікації та визначається психологічними особливостями учнів. Рівень її сформованості виражається в уміннях використовувати мовні одиниці в конкретних комунікативних ситуаціях, прогнозувати й дотримуватися ефективної мовленнєвої поведінки, що відповідає нормам соціальної взаємодії, притаманним конкретній культурі, а також тлумачити комунікативну поведінку співрозмовників; володіння учасниками спілкування комунікативними стратегіями і правилами комунікації. Формування зазначених умінь відбувається в межах предметних (мовної, мовленнєвої, комунікативної) і загальнонавчальних (соціокультурної і діяльнісної (стратегічної) субкомпетентностей. Комунікативна компетентність – найвищий щабель у досягненні культурної комунікабельності особистості, а знання мови і структури мовленнєвої комунікації обов'язкове в розвитку власної мовної інтелектуальності. Комунікативно компетентна людина завжди шанується іншими громадянами, має вплив у суспільстві, швидше досягає поставлених цілей. Досягти високого рівня комунікативної компетентності – це особливе завдання, що здійснюється впродовж навчання української мови в основній школі.

З'ясовано, що реалізація комунікативно-діяльнісного й особистісно орієнтованого навчання української мови в загальноосвітній школі неможлива без ґрунтового знання й умілого врахування вчителями психолого-вікових особливостей учнів, тих змін, що з ними відбуваються, з огляду на потенційні можливості кожного періоду розвитку в різних видах мовленнєвої діяльності. Вихідними положеннями у формуванні комунікативної компетентності учнів початкової та основної школи стали принципи періодизації їх вікового і психічного розвитку. Наступність та перспективність під час формування комунікативної здатності школярів спирається на дві вікові групи дітей: початкові класи – молодший шкільний вік і основна школа – середній та старший шкільний вік. Ці групи учнів мають різний рівень знань, умінь і навичок, відмінності в перебігу психічних процесів, особливостях розвитку пам'яті, мислення й почуттів, поведінки та становлення інтересів.

У роботі визначено психолінгвістичні засади мовленнєвої діяльності й механізми мовлення, встановлено взаємозалежність між основними етапами процесу породження власного висловлювання учнями, розкрито роль докомунікативного етапу текстотворення, обґрунтовано його доцільність й

значущість у процесі розвитку комунікативних здібностей учнів, з'ясовано основні положення щодо розмежування понять сприйняття і розуміння висловлювання, виявлено психолінгвістичні особливості протікання цих процесів, схарактеризовано психологічну специфіку взаємодії вчителя й учня на уроці української мови.

Як свідчать дослідження вчених (Л. Виготського, М. Жинкіна, І. Зимньої, А. Лурії та ін.), формування комунікативної компетентності учнів основної школи закономірно спирається на теоретично обґрунтовані моделі породження мовленнєвої діяльності. У методичній системі формування комунікативної компетентності учнів беремо за основу модель мовленнєвої діяльності О. О. Леонтєва й особливої уваги надаємо етапам, що відбуваються до, під час і після реалізації зовнішньої (звукової або графічної) форми мовлення. Проаналізувавши погляди психологів, психолінгвістів на процес породження висловлювання, виділяємо основні його етапи – докомунікативний, комунікативний та посткомунікативний, на які важливо спиратися і необхідно враховувати під час формування комунікативної компетентності учнів основної школи.

На основі аналізу лінгвістичної літератури відзначимо, що процес формування комунікативної компетентності учнів 5–9 класів ґрунтується на положеннях мовознавців про текст і його ознаки, дискурс, комунікативний акт; форми мовлення (діалог, полілог, монолог), функційний стиль мовлення, стиль спілкування.

Питання тексту, його закономірностей та особливостей посідає особливе місце у дослідженнях мовознавців (М. Бахтін, Ф. Бацевич, М. Брандес, Р. Будагов, Л. Булаховський, Г. Винокур, І. Гальперін, Т. Дридзе, П. Дудик, І. Ковалик, К. Кожевникова, А. Коваль, Л. Лосєва, М. Львов, Л. Мацько, О. Пешковський, О. Пономарів, М. Плющ, Т. Ніколаєва, В. Різун, Л. Щерба та ін.). Серед дослідників немає одностайної думки щодо визначення поняття тексту як особливого лінгвістичного (мовного, мовленнєвого і комунікативного) явища. Текст розглядаємо як поєднання мовної (семантико-граматичної) одиниці та комунікативного явища і як певний мовленнєвий акт учасників спілкування, виражений за допомогою вербальних і невербальних засобів; явище для сприймання і розуміння в комунікативній ситуації, за допомогою якого здійснюється комунікативний вплив на співрозмовника. Для формування комунікативної компетентності учня необхідно забезпечити розвиток умінь створювати текст, спрямований на досягнення задуму автора, з урахуванням не тільки добору мовних одиниць, поєднання й формування їх у цілісне змістове висловлювання, а й особистості комуніканта, його можливостей, інтелектуальної і моральної готовності, прагнень, комунікативних цілей тощо. Лінгвістичну основу формування комунікативної компетентності учнів становлять знання структури тексту, його типів, основних ознак (інформативність, цілісність, зв'язність, завершеність, лінійність), стилів, типів і жанрів мовлення.

Розроблення методики формування комунікативної компетентності учнів закономірно має лінгвістичну основу, вагомим складником якої є теоретико-

методичний аналіз мовних одиниць мовленнєвої комунікації. Ми поділяємо погляди дослідників (Ф. Бацевича, Т. Дейка, О. Залевської, Ю. Караулова, Дж. Остіна, О. Селіванової, О. Сиротініної), що основні мовні одиниці комунікації – «дискурс», «мовленнєвий жанр» і «комунікативний акт» – перебувають в ієрархічній взаємодії. Узагальнюючи висновки мовознавців про природу, сутність та особливості означених структурних одиниць, визначаємо найвищою структурною одиницею мовленнєвої комунікації *дискурс* як складне поєднання мовного (вербального) і позамовного (невербального, паралінгвістичного), що має варіанти наукових інтерпретацій.

У дослідженні визначено, що дискурс – це складне комунікативне явище, яке стосується спілкування як мовленнєвого процесу; певне висловлювання, що передбачає мовця та слухача й намір першого певним чином впливати на другого. У навчально-виховному процесі дискурс на уроці української мови постає як текст, занурений у навчальну комунікативну ситуацію; як динамічний процес навчально-комунікативного спілкування на уроці і як його результат (учнівське висловлювання). Формування комунікативних умінь відбувається в процесі виконання комунікативно орієнтованих мовних і мовленнєвих вправ, що мають завдання створити або відтворити дискурс, проаналізувати його як реалізований текст. Визначення і врахування учнями обставин існування дискурсу дає змогу краще підготуватися до власного висловлювання, більш ефективно і правильно побудувати власний текст для його реалізації.

Погляд лінгвістичної науки на процес спілкування дозволив констатувати, що елементарною одиницею мовленнєвого спілкування є мовленнєвий акт, який характеризується інтенціональністю (наявністю комунікативних намірів учасників спілкування, умисністю), цілеспрямованістю і конвенціональністю (загальноприйнятністю, елементами культури, освіти, соціального становища комунікантів тощо). Знання природи мовленнєвого акту та основних його складових частин закладає основи розвитку в учнів комунікативних умінь, дозволяє здійснювати мовленнєві акти, прогнозувати, реалізовувати й контролювати майбутні висловлювання, сприяє адекватній когнітивній обробці продукту комунікативної діяльності – тексту. Розуміння і належне тлумачення сутності мовленнєвого акту як одиниці дискурсу (тексту) уможлиблює створення оптимальної роботи в системі загальної мовної освіти, зокрема під час формування комунікативної компетентності учнів основної школи.

У дослідженні приєднуємося до поглядів сучасних науковців (Ф. Бацевича, А. Вежбицької, М. Китайгородської, К. Кожевнікової, М. Кожіної, Н. Розанової, О. Селіванової та ін.), які вважають, що мовленнєвий жанр складається з певної кількості мовленнєвих актів учасників комунікації, у яких виявляються комунікативні наміри адресанта й адресата. На основі групи мовленнєвих жанрів формується функційний стиль мовлення.

У розділі подано розгорнуту характеристику основних форм мовлення, що різняться лінгвістичними, психолінгвістичними та паралінгвістичними особливостями і мають свою специфіку. Міжособистісна вербальна комунікація здійснюється в трьох структурних формах мовлення – діалог, полілог, монолог

і реалізується комунікантами в різних ролях адресанта й адресата. У стратегічних цілях учень може оперувати, маніпулювати видами діалогу, полілогу чи монологу, по-різному їх використовувати під час спілкування. Формування й розвиток комунікативної компетентності учнів загальноосвітньої школи передбачає вміння виконувати ту чи ту роль у комунікації, причому комунікативна поведінка учнів має бути мовно і мовленнєво досконалою, добропристойною, ввічливою і гречною.

Таким чином, окреслення теоретико-методологічних засад формування комунікативної компетентності учнів основної школи на основі принципів перспективності й наступності дозволило констатувати й виділити філософські, психологічні, психолінгвістичні й лінгвістичні концепції вчених і спроектувати їх у площину лінгводидактичного дослідження.

У другому розділі – **«Лінгводидактичні засади формування комунікативної компетентності учнів з урахуванням принципів перспективності і наступності»** – проаналізовано основні підходи до розвитку комунікативної компетентності учнів, визначено провідні принципи перспективності й наступності проектування методичної системи, схарактеризовано методи, прийоми та засоби забезпечення розвитку комунікативних умінь.

На матеріалі праць провідних дидактів і лінгводидактів ХХ століття і сьогодення (В. Бадер, З. Бакум, О. Біляєв, А. Богуш, М. Вашуленко, В. Виноградов, І. Вихованець, Є. Голобородько, О. Горошкіна, Т. Донченко, С. Караман, В. Мельничайко, Г. Михайловська, М. Пентилюк, К. Плиско, Т. Симоненко, Л. Скуратівський, І. Хом'як, Г. Шелехова та ін.), присвячених визначенню фундаментальних дидактичних засад навчання, виявлено основні підходи до формування комунікативної компетентності, які у свою чергу поділяються на традиційні (лінгвістичний (системно-описовий), педагогічний, психологічний, моральний, естетичний) та нові (компетентнісний, особистісно орієнтований, комунікативно-діяльнісний, когнітивний, функційно-стилістичний, соціокультурний, текстоцентричний, інтегративний, народознавчий, етнопедагогічний тощо). Означені дидактичні й лінгводидактичні підходи до навчання української мови в основній школі є досить важливими, взаємовпливаючими і невід'ємними один від одного. Вони передбачають оновлення і переорієнтування мети навчання української мови з формування не тільки лінгвістичної, а й комунікативної компетентності мовця в єдності з пізнавальною (когнітивною). Це допоможе сформувати мовну особистість – мовця, який дбатиме про красу й розвиток мови, творитиме українськомовне середовище в усіх сферах суспільного життя, відроджуватиме культуру, звичаї і традиції народу, забезпечуватиме висококультурне інтелектуальне спілкування українською мовою. Традиційні підходи до навчання української мови в методиці навчання української мови по-новому переосмислюються і трактуються крізь призму теорії мовленнєвої діяльності. З огляду на сучасні вимоги суспільства й системи освіти до формування та розвитку мовної особистості вбачаємо необхідність упровадження нових підходів до навчання з метою зміни ціннісно-сміслових установок на уроках

української мови, упровадження дозованого поєднання цих підходів (аспектів) до опрацювання навчального матеріалу з метою формування комунікативної компетентності школярів.

Однією з важливих умов здійснення *компетентнісного підходу* є ознайомлення учнів із поняттями «текст», «контекст», «мовленнева діяльність», «сфера спілкування», «комунікативна ситуація» тощо. Ці поняття становлять зміст комунікативної компетенції, який у сучасній школі розглядається на основі саме компетентнісного підходу до навчання мови, який потребує системного формування комплексу мовних, мовленневих, комунікативних умінь і навичок учнів, пов'язаних із аудіюванням, розумінням, запам'ятовуванням і продукуванням текстів. Найчастіше компетентнісний підхід здійснюється впродовж вивчення всього шкільного курсу рідної мови в процесі виконання комбінованих вправ і завдань – мовних, мовленневих, комунікативних, стилістичних тощо. Компетентнісний підхід має переваги, адже дозволяє узгоджувати загальну мету навчання мови з власними цілями учнів, урахувати їхні вікові особливості, реалії життя суспільства; підготувати учнів до свідомого й відповідального навчання, досягнення успіху у виборі майбутньої професійної діяльності; дає можливість вивчати мову на діяльнісно-практичному змісті, виробити вміння мовленнєвої діяльності, використовувати здобуті знання і вміння в життєвих ситуаціях; підвищити ступінь мотивації навчання шляхом усвідомлення його користі для сьогоденного і майбутнього життя; сформувати комунікативно-компетентнісну особистість, готову до будь-яких форм соціальної комунікативної взаємодії.

У сучасних умовах базової школи домінуючим є особистісна орієнтація навчання мови, що передбачає забезпечення належних умов для різнобічного мовного і мовленнєвого розвитку кожного учня, урахування його індивідуальних психолого-вікових особливостей, пізнавальних потреб, інтересів, прагнень. Аналіз праць О. Біляєва, І. Беха, О. Горошкіної, С. Карамана, О. Паламар, М. Пентиліук та ін. дає підстави розглядати *особистісно орієнтований підхід* до навчання як пріоритетний у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи, оскільки створює можливості для утвердження творчого підходу до всебічного й гармонійного розвитку, реалізації інтелектуальних і креативних здібностей кожного учня, що є активним співтворцем навчального процесу. Усе це передбачає переорієнтацію свідомості й роботи вчителя на педагогіку співробітництва в підсистемах «учитель – учень», «учитель – учень – учитель», «учень – учень», «учень – батьки (громадськість)», водночас діяльність учителя має бути організована не за принципом інформаційного повідомлення від суб'єкта до об'єкта у формі монологічного мовлення, а у вигляді діалогу (полілогу). Принцип реалізації особистісно орієнтованого підходу до визначення змісту навчання української мови повинен виявлятися в такому його конструюванні навчального процесу, за якого в максимально сприятливих умовах для розвитку дитини-школяра формуватиметься його комунікативна компетентність.

Плідною і перспективною є ідея вчених (З. Бакум, О. Біляєва, А. Богуш, М. Вашуленка, Н. Голуб, О. Горошкіної, Т. Симоненко, М. Пентилюк, Т. Шелехової та ін.) вивчати українську мову на основі *комунікативно-діяльнісного підходу*, що є одним зі стрижневих у мовній освіті. У методичній системі розвитку комунікативної компетентності означений підхід забезпечує потребу школярів у спілкуванні, взаємопідтримці, встановленні життєвих та ділових контактів; передбачає засвоєння мовної теорії, різноманітних мовних засобів відповідного стилю, типу й жанру мовлення; формування комунікативних знань та умінь, підпорядкованих інтересам усебічного мовленнєвого розвитку кожного учня, і має реалізовуватися в процесі взаємопов'язаного й цілеспрямованого вдосконалення чотирьох видів мовленнєвої діяльності учнів – аудіювання (слухання – розуміння), читання, говоріння і письма. Здійснення комунікативно-діяльнісного підходу до формування комунікативної компетентності учнів основної школи передбачає ознайомлення їх із кожним мовним явищем, спроектованим на застосування його в комунікативній діяльності; вивчення мовних одиниць та активне їх використання з урахуванням комунікативної ситуації та умов спілкування, сфери діяльності, мети і завдань комунікації; формування спеціальних знань, що мотивують, регулюють та вдосконалюють мовленнєву діяльність; розвиток комунікативних умінь свідомо ставитися до вибору мовних одиниць відповідно до умов мовленнєвого спілкування; розвиток умінь створювати власні висловлювання (тексти), що належать до різних стилевих різновидів і функціонують у певних комунікативних ситуаціях.

У роботі доведено, що під час створення системи формування комунікативної компетентності учнів *функційно-стилістичний підхід* до навчання повинен займати одне з центральних місць, адже він пов'язує мову й мовлення, парадигматику і синтагматику, розглядає мову як функційну систему, забезпечуючи перехід від вивчення мови як системи до вивчення мови в її дії, практичну спрямованість навчання української мови, свідоме оволодіння нею як провідним засобом спілкування, що слугує надійною основою для розвитку комунікативної компетентності учнів загальноосвітньої школи на засадах перспективності й наступності.

Текстоцентричний підхід у зв'язку з функційно-стилістичним є одним із засобів оволодіння усними й писемними формами мовлення, мовленнєвою діяльністю у всіх її видах (говоріння, аудіювання, читання, письмо). На текстовій основі формується комунікативна компетентність, у процесі якої мовленнєвознавча теорія засвоюється учнями не у вигляді окремих понять, правил, а цілісно в практично-діяльнісній формі, у вигляді вмій, навчальних дій із цими поняттями і правилами, з можливістю створювати власне висловлювання. У процесі розвитку комунікативної компетентності учнів текстоцентричний підхід реалізується на основі дібраних навчальних текстів, що використовуються як дидактичний матеріал мовної і мовленнєвої змістових ліній, а також за допомогою системи спеціально орієнтованих завдань, що передбачають оцінювання текстів, побудову на їх основі власних висловлювань різних стилів і типів мовлення.

У процесі формування комунікативної компетентності учнів основної школи передбачено поєднання традиційних і нових підходів до навчання української мови. Взаємодію визначених різнотипних підходів до навчання мови слід утілювати шляхом поступового засвоєння школярами мовних, мовленнєвих і комунікативних понять, послідовного розвитку різних видів мовленнєвої діяльності, що в результаті забезпечить належний рівень сформованості їхньої комунікативної компетентності.

В умовах сучасної неперервної мовної освіти в Україні поряд із загальнодидактичними і лінгвометодичними принципами визначено важливі й фундаментальні *принципи перспективності й наступності*, оскільки вони лежать в основі навчання української мови, впливають на поступовий, накопичувальний розвиток учня як мовної особистості, сприяють формуванню комунікативної компетентності учнів, забезпечують неперервність шкільного мовного навчання. У дослідженні розглянуто концептуальні ідеї сучасних учених (М. Вашуленка, О. Глазової, О. Горошкіної, А. Ляшкевич, М. Пентиліук, К. Плиско, О. Савченко, Г. Шелехової та ін.) щодо особливостей принципів перспективності й наступності та визначено їх роль у процесі формування комунікативної компетентності учнів. Аналіз наукової літератури підтверджує цінність і провідну роль означених принципів у вивченні шкільного курсу української мови й дає можливість їх спроектувати та реалізувати у процесі формуванні комунікативної компетентності учнів основної ланки шкільної освіти.

Особлива значущість принципів перспективності й наступності полягає в тому, що в процесі формування комунікативної компетентності учнів зберігається взаємозв'язок між лінгвістичними поняттями, які вивчаються, забезпечується поступове розширення кола їх вивчення та поглиблення їх сутності; розвиток комунікативних умінь і навичок на новому, глибшому й вищому рівні з дотриманням внутрішньопредметних і міжпредметних зв'язків; набута школярем компетентність має стати основою для засвоєння нових знань і розвитку нових комунікативних умінь та навичок, що в сукупності сформують якіснішу комунікативну компетентність. Принципи перспективності й наступності є двома сторонами одного процесу і становлять невід'ємну єдність. У своїй взаємодії вони мають «пірамідальну» структуру, вершина якої – це перспективність, а грані й основа – наступність. У навчальній діяльності поставлена мета є перспективністю. Для нашого дослідження це комунікативна компетентність учня від початкової школи і до випускника базової загальноосвітньої школи, а наступність – це власне сформована комунікативна компетентність учня певного класу, розвиток якої продовжується тематично (у майбутній темі, подальшому розділі та ін.) і в часовому плані (наступний клас мовної освітньої системи). Своєю чергою принципи перспективності й наступності відіграють ще одну важливу роль у сучасному освітньому просторі, спрямованому на глобалізацію навчального процесу, оскільки дозволяють, відповідно до нашого дослідження, поетапно вводити в навчальний процес наукові поняття, пов'язані з поступовим засвоєнням нових комунікативних категорій – спілкування («комунікація», «інтерація» і «перцепція» тощо),

комунікація, її особливості, етапи та складники; комунікативний акт; текст, дискурс – та формування на їх основні комунікативної компетентності учнів з п'ятого до дев'ятого класу основної школи.

У методичній системі формування комунікативної компетентності учнів основної школи запроєктовано реалізацію принципів перспективності й наступності таким чином: зміст програми має бути збалансованим відповідно до року навчання і відповідати сучасним стандартам мовної освіти; зміст виучуваного матеріалу має простежуватися цілісно і пірамідально з 5 до 9 класу; передбачати широкий спектр дій учителя, орієнтований на інтелектуальний розвиток кожного учня на певному етапі навчального процесу і на підготовку до наступного кроку освітньої програми; враховувати рівень комунікативної компетентності, набутий раніше; готувати учнів до комунікації в дорослому житті, озброюючи їх необхідними знаннями, уміннями і навичками, що в сукупності становитимуть комунікативну компетентність; забезпечити впровадження ефективних (традиційних і новітніх) форм, методів, прийомів і засобів навчання; розробити блок-цілі для формування комунікативної компетентності учнів кожного класу.

Цілісний, неперервний процес формування комунікативної компетентності учнів основної школи на засадах перспективності й наступності відбувається за допомогою комплексу традиційних та інноваційних методів навчання, що уможливають повноцінний розвиток мовної, мовленнєвої, комунікативної, соціокультурної і діяльній (стратегічній) субкомпетентностей школярів, практичну реалізацію комунікативної спрямованості навчального процесу.

У процесі дослідження визначено засоби навчання, що дають позитивний результат і підсилюють дію дидактичних методів. До основних, важливо необхідних засобів формування комунікативної компетентності учня відносимо різнотипні дидактичні засоби: текст, дидактичний матеріал, ситуативні завдання комунікативного спрямування, наочність, паралінгвістичні, електронні засоби та ін.

У *третьому розділі* – **«Методичне забезпечення розвитку комунікативної компетентності учнів 5–9 класів на сучасному етапі»** – проаналізовано державні документи про мовну освіту, чинні програми, шкільні підручники з української мови для учнів 5–9 класів, наукову та навчально-методичну літературу з проблеми дослідження.

У розділі з'ясовано, що теоретичну і практичну основу, цілеспрямованість сучасної мовної освіти в Україні складають законодавчо-нормативні документи (Державна національна програма «Освіта (Україна ХХІ століття)», Національна доктрина розвитку освіти в Україні, Державний стандарт базової і повної середньої загальної освіти та Державний стандарт початкової освіти, Концепція мовної освіти 11-річної школи «Українська мова як рідна», концепції когнітивної та комунікативної методик навчання мови), що регламентують навчання української мови на всіх рівнях – від дошкільного етапу до основної, старшої і вищої школи. Вони стали своєрідними орієнтирами в реалізації неперервної мовної освіти.

Установлено, що мовна освіта в основній школі має здійснюватися з урахуванням перспективності й наступності навчання і формувати в учнів стійку мотивацію до вивчення української мови, забезпечувати усвідомлення її суспільних функцій, толерантне, шанобливе ставлення до мови як найважливішого засобу спілкування між людьми та їхнього взаєморозуміння, на що націлює кожний із зазначених вище чинних документів.

Констатуємо, що державні документи акцентують увагу на розвитку мовної особистості, яка вільно й успішно володіє вербальними та невербальними засобами в процесі суспільної та повсякденної комунікації, що дає нам право впевнитися й пересвідчитися в актуальності досліджуваної проблеми і нагальній потребі дотримуватися комунікативно компетентнісного напрямку в навчанні та вихованні сучасного молодого покоління. Вирішення означеного питання вимагає вивчення й аналізу стану роботи сучасної шкільної освіти, розроблення і впровадження в практику навчання української мови ефективної методики формування комунікативної компетентності учнів 5-9 класів основної школи з урахуванням принципів перспективності й наступності.

Аналіз чинних програм, здійснений з метою з'ясування, як забезпечують наступність і перспективність формування комунікативної компетентності учнів основної школи, дозволив засвідчити комунікативну спрямованість програм для початкової й основної школи. Головною метою і сутністю досліджених програм є розвиток комунікативної здатності школярів: у початковій школі передбачено формування пропедевтичних мовних, мовленнєвих, комунікативних, соціокультурних знань і вмінь, а в основній – базове, стрижневе формування кожного складника комунікативної компетентності. На сучасному етапі зміст і структуру програм з української мови для учнів 1–4 та 5–9 класів загальноосвітньої школи побудовано за лінійним і концентричним принципами, з урахуванням перспективності й наступності, що спрямовують та організовують цілісний навчальний процес, який має наростаючий змістовий характер.

Водночас уважаємо, що необхідно певною мірою вдосконалити програми, а саме: конкретизувати перелік комунікативних тем із поступовим ускладненням змісту інформації та вибору мовних одиниць для висловлювання, різнотипних тактик здійснення навчальних і життєвих комунікативних дій, доповнити зміст програмового матеріалу комунікативними термінами («комунікативна ситуація», «комунікант», «комунікат», «мовленнєвий акт», «мовленнєвий жанр», «дискурс»), відомостями про паралінгвістичні засоби; конкретизувати стилістичні аспекти фонетики, лексики і фразеології, граматики, що мають значний комунікативний потенціал; орієнтувати на засвоєння мови в дії, тобто на основі перенесення знань у нову навчальну комунікативну ситуацію, реально здійснювану на уроці; узгодити й корелювати зміст програм початкової та основної школи з метою поступового розширення комунікативної компетентності учнів.

Аналіз чинних підручників дозволяє стверджувати, що їх зміст має комунікативне спрямування і відповідає принципам перспективності та

наступності, хоча потребує корегування відповідно до стандартизації мовної шкільної освіти. У навчальних книгах недостатньо подано комунікативно спрямований теоретичний матеріал, хоча в деяких підручниках наявні відомості, що можуть супровідно й принагідно застосовуватися для формування комунікативної компетентності учнів. Вправи, представлені в підручниках, містять різнопланові завдання щодо побудови висловлювань на основі визначеної теми, комунікативної ситуації, за ілюстрацією. Проаналізувавши зміст вправ і завдань, робимо висновок, що необхідно конкретизувати умови навчальної ситуації спілкування в кожній вправі, більше наблизити до реалій сучасного комунікативного середовища.

Проблема формування комунікативної компетентності учнів у процесі навчання української мови у вітчизняній лінгводидактиці нова і до початку ХХІ століття окремо не розглядалася. Тому спеціального навчально-методичного посібника або окремої монографічної роботи, що стосувалися б проблеми нашого дослідження, немає. Лише в деяких лінгвометодичних джерелах сучасні вчені порушують питання розвитку комунікативної компетентності учнів загальноосвітніх навчальних закладів, залишаючи його відкритим для окремого систематичного дослідження.

Аналіз наукової літератури та навчально-методичних посібників свідчить, що окремі теоретичні й методичні питання, дотичні до порушеної проблеми (реалізація комунікативно-діяльнісного і компетентнісного підходів, розвиток усного й писемного мовлення, формування мовних, мовленнєвих, комунікативних, соціокультурних умінь і навичок) досліджено і розроблено вченими (Н. Бабич, З. Бакум, О. Біляєв, А. Богуш, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Є. Голобородько, О. Горошкіна, Т. Донченко, С. Єрмоленко, С. Караман, В. Кононенко, Л. Мацько, В. Мельничайко, Г. Михайловська, В. Онищук, Л. Паламар, Н. Пашківська, М. Пентилюк, К. Плиско, Т. Симоненко, М. Стельмахович, О. Текучов, О. Хорошковська, Г. Шелехова та ін.), однак остаточно не вирішено.

Науково-методичні дослідження кінця ХХ – початку ХХІ століть торкаються питання комунікативної методики української мови і впровадження компетентнісного підходу навчання рідної (української) мови в загальноосвітній школі, розроблення нових шляхів мовленнєвого і комунікативного розвитку мовної особистості, але відсутнє комплексне дослідження формування комунікативної компетентності учнів як початкової, так і основної школи.

У *четвертому розділі* – **«Технологія формування комунікативної компетентності учнів на уроках української мови в основній школі на засадах перспективності й наступності»** – представлено концептуальну модель-систему (рис. 1), визначено вихідні положення, структуру і зміст методичної системи, розкрито методику опанування мовною компетентністю, поетапного розвитку мовленнєвої компетентності, вивчення теоретичних комунікативно орієнтованих відомостей, формування комунікативної компетентності.

В основу експериментальної технології покладено принципи перспективності й наступності, що забезпечують систематизацію вивчення української мови з поступовим поглибленням й узагальненням навчального матеріалу. Розроблена методична система спирається на загальнодидактичні принципи: науковості, систематичності й послідовності, зв'язку теорії з практикою, доступності, свідомості, наочності, проблемності. Крім цього, бралися до уваги такі лінгвометодичні принципи: комунікативного навантаження мовних одиниць, взаємозв'язку розділів лінгвістичної науки; вивчення мовних одиниць з опорою на текст; комунікативної доцільності; зв'язку з комунікативною практикою, практичної спрямованості, взаємозв'язку навчання з життєвою комунікацією, аспектами культури поведінки. Дотримання цих принципів складає лінгвометодичну основу запропонованої експериментально-дослідної роботи. Експериментальне навчання передбачало взаємодію традиційних і нових підходів до навчання рідної мови – компетентнісного й особистісно орієнтованого в поєднанні з комунікативно-діяльнісним та функційно-стилістичним, лінгвістичним, текстоцентричним, соціокультурним й етнопедагогічним.

З позиції сучасності розглянуто комунікативну компетентність учнів як загальне комплексне поняття, що свідчить про рівень навчальних досягнень з мови та мовлення, можливість реалізувати їх у процесі спілкування. Сформованість комунікативної компетентності учнів передбачає комплексний розвиток її ключових складників та цілком залежить від інтегрованого, цілісного, взаємопов'язаного володіння предметними (мовною, мовленнєвою, комунікативною) та загальнонавчальними (соціокультурною та діяльнісною) субкомпетентностями.

Аналіз наукової та методичної літератури дозволив виділити основні напрями експериментально-дослідного процесу формування комунікативної компетентності учнів, що співвідносяться з її складниками та відповідають лінійному викладу навчального матеріалу за чинними програмами:

- *мовний* (змістова робота передбачає засвоєння базових мовних знань, вивчення формальної структури мови і певного засобу комунікативного наповнення – формування мовної компетентності);
- *мовленнєвий* (ознайомлення з функціонуванням мовних засобів, стилями, типами і жанрами мовлення – формування мовленнєвої компетентності);
- *комунікативний* (усвідомлення ролі комунікативного процесу, поетапності його підготовки й реалізації, розуміння комунікативної спрямованості мовних одиниць – формування комунікативної компетентності);
- *соціокультурний* (засвоєння особливостей національного спілкування, вивчення та поглиблення знань про національну культуру українського народу, специфіку соціальної комунікативної поведінки – формування соціокультурної компетентності);
- *діяльнісний* (вивчення стратегічного планування комунікативної діяльності, ознайомлення з організацією творчих комунікативних дій – діяльнісна компетентність).

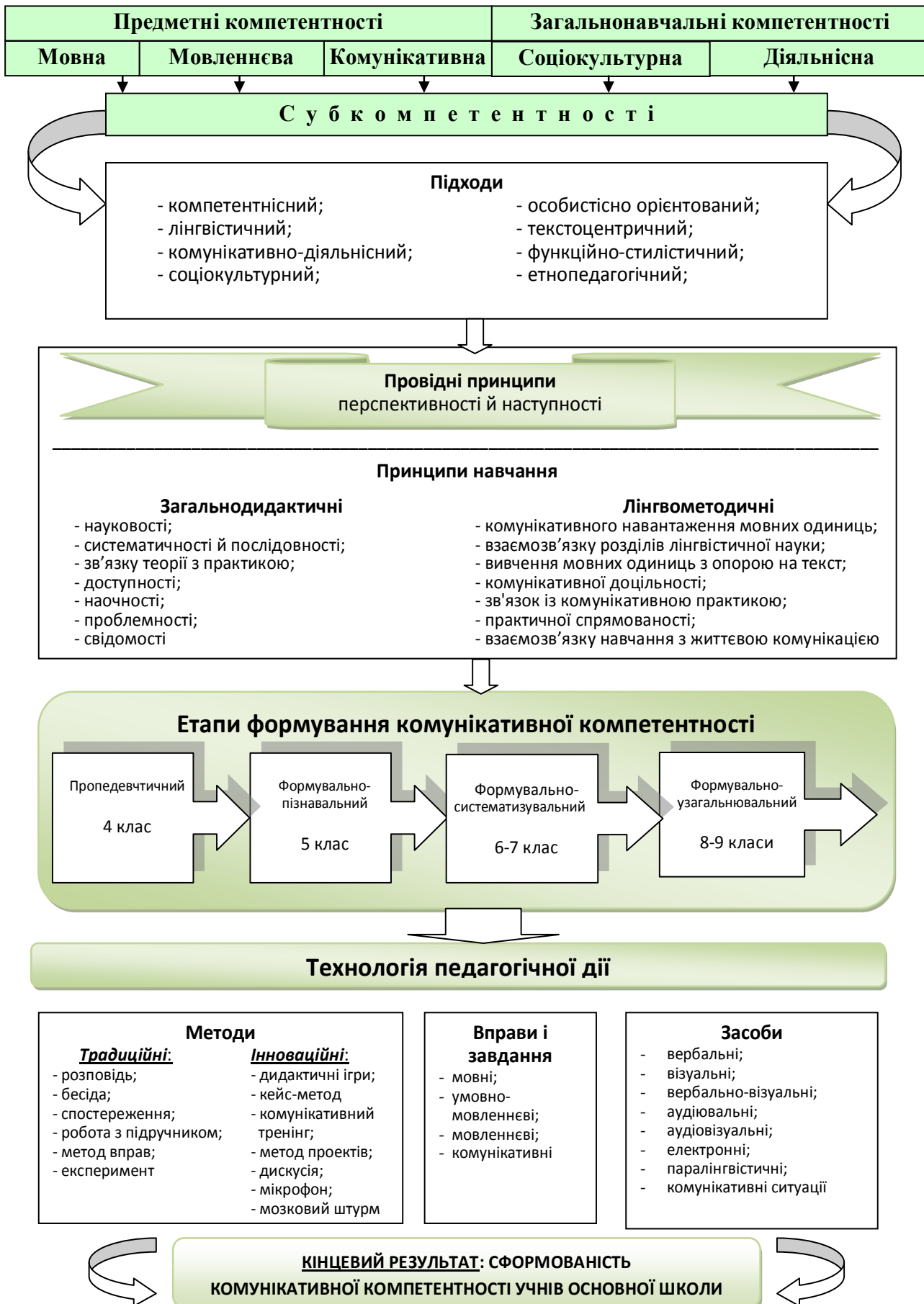

Рис. 1. Концептуальна модель-система формування комунікативної компетентності учнів основної школи на уроках української мови

У процесі навчання запропоновано введення теоретичних відомостей комунікативної лінгвістики: комунікація, комунікативна ситуація та її складники, комунікативний акт, комунікативний жанр, дискурс. Ознайомлення з теоретичним матеріалом відбувалося з поступовим розширенням і поглибленням знань учнів у послідовності «ознайомлення → вивчення → закріплення → узагальнення». Вивчення теоретичного матеріалу здійснювалося з використанням таких *методів навчання*:

- традиційних: розповідь (описова, доказова, проблемна), бесіда (репродуктивна, аналітична, евристична, проблемна), спостереження (над мовними одиницями, мовленнєвими та комунікативними явищами); робота з підручником, метод вправ;

- інноваційних (дидактичні ігри (рольові, інтелектуальні, комунікативні), комунікативний тренінг, моделювання комунікативних ситуацій, кейс-метод, метод проектів, дискусія, мікрофон, мозковий штурм).

Закріплення вивченого і формування вмій відбувалося методом вправ та завдань, що склали цілісну систему розвитку комунікативної компетентності учнів основної школи з урахуванням принципів перспективності та наступності і проводилися відповідно до програмового матеріалу поряд з іншими вправами на уроках рідної мови. Усі вправи (мовні, умовно-мовленнєві, мовленнєві, комунікативні) мали комунікативне спрямування і природно пов'язувалися з виучуваним лінгвістичним поняттям. Основний акцент у системі вправ відведено комунікативним, ситуативним і ситуативно-моделювальним вправам, що безпосередньо пов'язані з продукуванням мовлення відповідно до комунікативної ситуації.

Опрацювання наукових здобутків О. Біляєва, З. Бакум, М. Вашуленка, Є. Голобородько, О. Горошкіної, Т. Донченко, С. Єрмоленко, С. Карамана, Л. Мацько, В. Мельничайка, Г. Михайловської, М. Пентиліук, В. Сухомлинського, Л. Скуратівського, І. Хомяка, О. Хорошковської, Г. Шелехової щодо засвоєння мовних знань та формування умінь і навичок використання їх на практиці дозволило констатувати, що мовний компонент комунікативної компетентності передбачає поетапне засвоєння учнями основної школи знань із фонетики (звуки, склад, наголос, інтонація, евфонія, комунікативні ознаки звуків), лексики (слово, лексичне значення, відтінки лексичних значень, синоніми, антоніми, омоніми, пароніми, комунікативна роль лексем), морфології (частини мови, граматичні форми, граматичні значення слів, їх комунікативна роль), синтаксису (словосполучення, речення, синтаксичне ціле, їх ознаки та комунікативні особливості); вироблення вмій доречно використовувати їх під час побудови стилістично диференційованих текстів.

Розвиток мовленнєвої компетентності передбачає роботу з текстами різних стилів, типів і жанрів мовлення, що реалізується у двох основних видах мовленнєвої діяльності учнів: рецептивній (сприйняття, усвідомлення, розуміння, аналіз чужих текстів) і продуктивній (створення власних текстів – переказів чи творів). До рецептивної діяльності належать аудіювання і читання, до продуктивних – говоріння і письмо.

В експериментальній методиці пропонуємо роботу з текстом проводити поетапно з поступовим ускладненням понять, що вивчаються, й умінь та навичок, що формуються й удосконалюються. Методична робота відповідно до принципів перспективності й наступності здійснюється поетапно: учитель початкових класів проводить навчання перспективно з проєкцією на майбутню роботу в основній школі, а вчитель-словесник своєю чергою, спираючись на пропедевтичну компетентність учнів, попередньо сформовану в початковій школі, розвиває й удосконалює її на аспектих уроках української мови та на уроках розвитку комунікативних умінь і навичок. На нашу думку, робота з текстом має реалізовуватися в трьох планах:

- ✓ смислового – визначення теми, основної думки, добір заголовку, зв'язок мовних одиниць, складання плану, висловлення змісту;
- ✓ структурно-стилістичному – виділення структурних частин, вибір стилю і типу мовлення;
- ✓ комунікативному – визначення комунікативного наміру, мотиву та мети учасників спілкування, тактики і стратегії їхньої поведінки.

У розробленій системі вправ визначено поетапне вироблення мовних, мовленнєвих і комунікативних умінь, комплексний розвиток структурних складників комунікативної компетентності, а саме: мовної, мовленнєвої, власне комунікативної, соціокультурної і діяльнісної (стратегічної). Під час добору навчально-тренувальних вправ керувалися функцією, яку має виконувати кожна з них відповідно до визначеної субкомпетентності. Вправи побудовано з поступовим зростанням труднощів, наростаючим ступенем складності завдань і поглибленим вивченням комунікативно орієнтованого теоретичного матеріалу в чітко окресленому розділі, класі, а послідовність вправ відбиває етапність у формуванні відповідних умінь і навичок. У методичній системі більшість вправ включає комунікативне чи мовленнєве завдання в межах окресленої ситуації спілкування – вербальні та невербальні дії, що організують мовленнєве спілкування учнів, їх залучення до різнотипної комунікації.

Експериментальна технологія забезпечує поетапне формування комунікативної компетентності, а саме комплексний розвиток усіх її складників – мовної, мовленнєвої, комунікативної, соціокультурної, діяльнісної (стратегічної) субкомпетентностей – на засадах принципів перспективності й наступності.

У *п'ятому розділі* – **«Організація і результати дослідного навчання»** – подано діагностику рівнів сформованості комунікативної компетентності учнів, описано організацію та хід проведення експериментально-дослідного навчання, проаналізовано одержані результати.

Дослідне навчання здійснювалося впродовж чотирьох етапів:

Перший етап – *пропедевтичний* (4 клас) – мав на меті підготовку учнів до усвідомлення суті комунікативного спілкування, ознайомлення з елементарними комунікативними поняттями (без використання термінів).

Другий етап – *формульовано-пізнавальний* (5 клас) – передбачав ознайомлення учнів із комунікативним процесом і був спрямований на опрацювання складників комунікативної ситуації та формування вмінь

спостерігати за комунікативною ситуацією, відтворювати життєві й художні комунікативні ситуації в навчальній проекції; на вивчення особливостей побудови і підготовки власного висловлювання, розвиток умінь самостійно орієнтуватися в ситуації спілкування, будувати й редагувати власні висловлювання з опорою на визначену комунікативну ситуацію, передбачати власні комунікативні дії, усвідомлювати комунікативні наміри співрозмовників, уміти швидко реагувати на їхні дії й вислови.

Третій етап – *формульовано-систематизувальний* (6–7 класи), – мета якого ознайомити учнів із поняттям «комунікативний акт» і «мовленнєвий жанр», розвивати вміння аналізувати комунікативні ситуації, самостійно конструювати доречні, зрозумілі висловлювання, необхідні в межах навчальної ситуації спілкування, використовуючи вербальні та невербальні засоби, послідовно організовувати власні комунікативні дії, аналізувати чужі комунікативні висловлювання в навчальній ситуації спілкування.

Четвертий етап – *формульовано-узагальнювальний* (8–9 класи) – був спрямований на ознайомлення з поняттям «дискурс», подальший розвиток рецептивної та продуктивної комунікативної діяльності, удосконалення умінь самостійно аналізувати різнотипні комунікативні ситуації, комунікативно виправдано добирати вербальні й невербальні засоби та способи оформлення думок під час створення власних висловлювань з урахуванням комунікативної ситуації, прогнозувати і реалізовувати комунікативну поведінку залежно від комунікативної ситуації, оцінювати та реагувати на висловлювання й комунікативну поведінку співрозмовників.

У процесі констатувального зрізу здійснено спостереження за навчально-виховним процесом на уроках української мови, проведено анкетування вчителів початкових і 5–9 класів, анкетування учнів, індивідуальні бесіди з ними, усне та писемне опитування, визначено рівні сформованості комунікативної компетентності учнів. В основу визначення рівнів сформованості комунікативної компетентності учнів покладено такі критерії: мотивації спілкування, ситуативності, комунікативної доцільності, культуромовної правильності.

Оцінювання контрольних зрізових завдань здійснювалося за критеріями відповідно до компонентів комунікативної компетентності (субкомпетентностей) – мовної (уміння використовувати лінгвістичні засоби за нормами літературної мови), мовленнєвої (уміння визначати функцію мовних одиниць відповідно до стилю, типу і жанру мовлення), комунікативної (уміння користуватися вербальними і невербальними засобами у власних висловлюваннях, зважаючи на комунікативну ситуацію), соціокультурної (уміння враховувати культурні надбання народу в проекції комунікативної ситуації), діяльнісної (уміння організовувати комунікативні дії, творчо й інформативно викладати власну думку). На основі критеріїв визначено чотири рівні сформованості комунікативної компетентності: високий, достатній, середній і низький (табл. 1).

Рівні сформованості комунікативної компетентності

Субкомпетентність	Високий рівень	Достатній рівень	Середній рівень	Низький рівень
Мовна	Вдало добирають мовні одиниці відповідно до норм літературної мови	Правильно мовно оформлюють тексти, подекуди порушуючи норми літературної мови	Допускають помилки, не завжди дотримуються мовних норм	Порушують норми літературної мови у процесі створення усних і писемних текстів
Мовленнєва	Уміють самостійно складати діалоги і монологи, правильно обирають стиль, тип мовлення і стилістичні засоби мови	Складають діалоги і монологи, обирають стиль і тип мовлення, в основному вдало добирають стилістичні засоби	Відчувають труднощі під час створення діалогів і монологів, у цілому обирають стиль і тип мовлення, є недоліки у виборі стилістичних засобів	Виникають значні труднощі в побудові діалогів і монологів, які містять значні помилки стилістичного характеру
Комунікативна	Орієнтуються в комунікативній ситуації, досягають визначених намірів і мети спілкування, установлюють контакт зі співрозмовником	Загалом вправно орієнтуються в комунікативній ситуації, досягають комунікативної мети, проте допускають помилки у підтриманні спілкування	Частково враховують складники комунікативної ситуації, частково досягають цілей спілкування, відчувають труднощі в процесі спілкування	Не враховують належним чином умови комунікативної ситуації, здебільшого не досягають комунікативної мети
Соціокультурна	Чітко дотримуються соціокультурних умов і норм, які регулюють стосунки між людьми, демонструють уміння етично правильно виражати власну думку	Висловлюють думку відповідно до суспільних норм і умов спілкування, можуть припускатися невиразних порушень етичних правил	Загалом дотримуються етичних соціокультурних норм, проте не завжди вміють етично правильно виражати думку	Не дотримуються соціокультурних і етичних правил поведінки і мовленнєвих форм їх дотримання
Діяльнісна (стратегічна)	Уміють організовано й творчо вибудувати стратегію комунікативних дій залежно від комунікативної ситуації	Здатні творчо планувати майбутнє висловлювання, але трапляються недоліки в програмуванні комунікативної діяльності	Загалом планують комунікативні дії, але їм не вистачає самостійності в проектуванні й організації власного висловлювання	Не виявляють прагматичні вміння проектування і побудови майбутнього комунікативного акту

Рівні сформованості комунікативної компетентності представлено в діаграмах: для учнів 5 класів (рис.1), учнів 9 класів (рис 2). Дані діаграм засвідчують, що рівень сформованості комунікативної компетентності учнів 5 і 9 класів є недостатнім. Так, високого рівня готовності продукувати тексти монологічної та діалогічної форм досягли 4 % учнів 5 класу і 9 % учнів 9 класу, достатнього – 23 % п'ятикласників і 27 % дев'ятикласників, середнього – 54 % школярів 5 класу і 48 % – 9 класу, низького відповідно 19 % і 16 % .

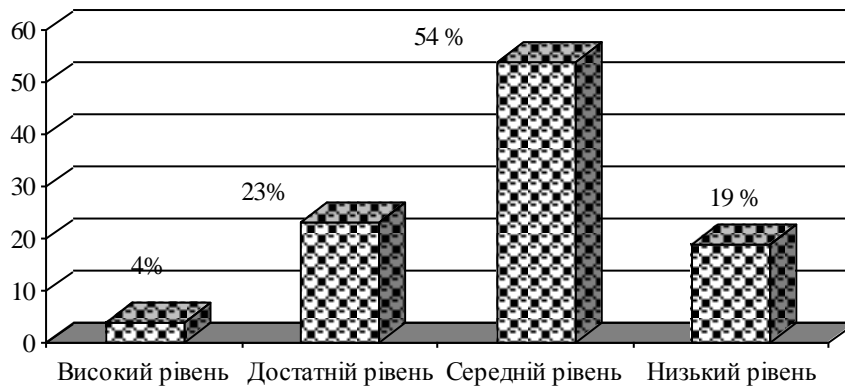

Рис. 1. Рівні сформованості комунікативної компетентності учнів 5 класу

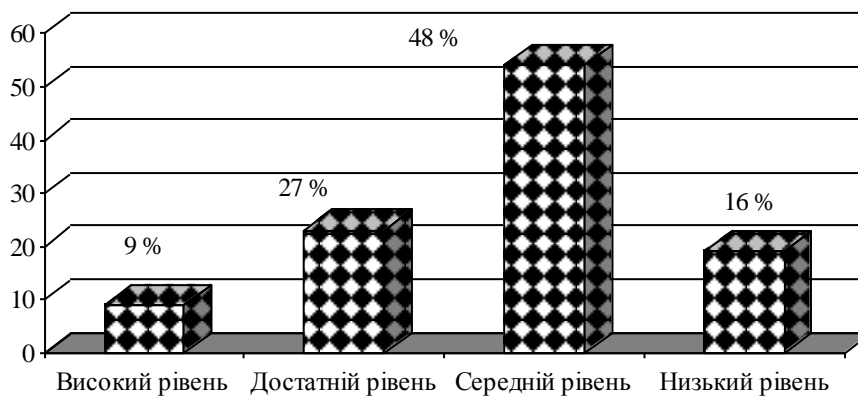

Рис. 2. Рівні сформованості комунікативної компетентності учнів 9 класу

Результати констатувального експерименту засвідчили низький рівень сформованості комунікативної компетентності учнів. Відсутність необхідних теоретичних знань спричинила слабку мовленнєву активність і невміння реалізувати відповідні вміння на практиці. Констатувальний експеримент виявив суперечності між цільовою орієнтацією чинних державних документів на мовленнєвий розвиток учнів 5–9 класів і реальною практикою сучасного навчання української мови в основної школи. Означена суперечність зумовлена, на наш погляд, низкою причин: відсутністю чіткої систематичної роботи на уроках української мови і недосконалістю методики комплексного розвитку всіх складників комунікативної компетентності учнів. Процес формування комунікативної компетентності, що передбачає розвиток мовної мовленнєвої, комунікативної, соціокультурної, діяльнісної (стратегічної) субкомпетентностей у конкретно визначених ситуаціях спілкування, потребує додаткової уваги і методичної розробки.

У процесі дослідного навчання відбулося вивчення комунікативно орієнтованої лінгвістичної теорії й активне впровадження її в навчальну комунікативну практику. У процесі виконання системи вправ і завдань в учнів розвивалися вміння самостійно конструювати доречні й змістовні власні

висловлювання, необхідні в межах навчальної ситуації спілкування, осмислено сприймати й розуміти чуже мовлення та адекватно реагувати на почуте / прочитане.

Контрольний зріз організовано відповідно до мети і завдань формувального експерименту, тому об'єктом перевірки та оцінювання були рівні сформованості субкомпетентностей:

- мовної (знання мовних одиниць усіх рівнів і вміння використовувати ці одиниці в мовленні відповідно до норм літературної мови);
- мовленнєвої (знання про стилі, типи і форми мовлення, стилістичні функції лінгвістичних засобів і вміння застосовувати їх у різних видах мовленнєвої діяльності – аудіювання, читання, говоріння, письмо);
- комунікативної (знання про текст, дискурс, процес спілкування, комунікативну ситуацію, невербальні засоби спілкування та вміння створювати власні висловлювання з використанням вербальних і невербальних засобів відповідно до комунікативної ситуації).

За результатами аналізу сформованості мовних умінь і навичок учнів побудовано діаграму (рис.3), що є свідченням позитивних тенденцій у процесі формування мовної компетентності учнів ЕК.

Високий і достатній рівні сформованості мовної компетентності в ЕК мають 21,7 % і 29,5 % учнів, тоді як в КК – 18,7 % і 25,4 %; відповідно середній і низький рівень виявили 39,7 % і 9,1 % учнів ЕК та 43,5 % і 12,4 % учнів КК. Якість сформованості мовної компетентності в учнів ЕК на 7,1 % вища, ніж в учнів КК.

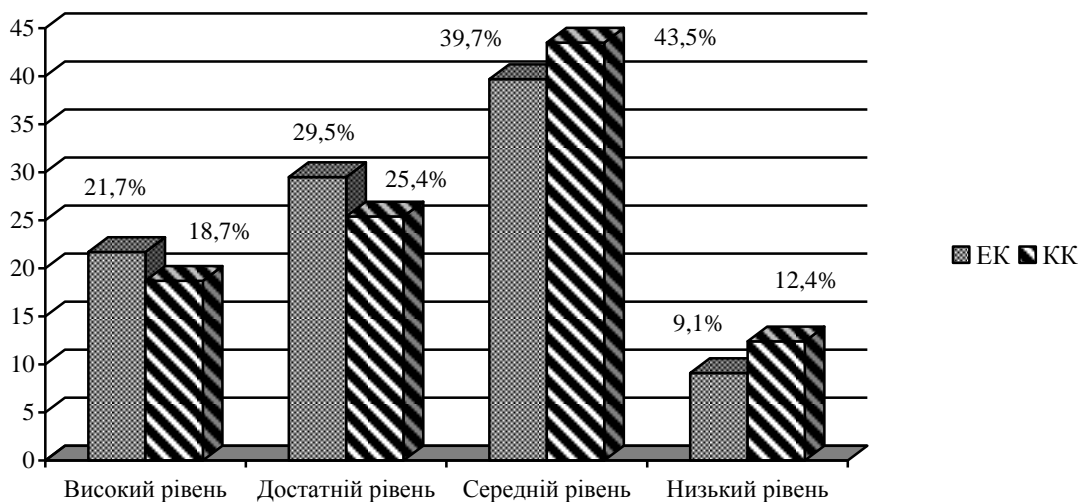

Рис. 3. Порівняльна характеристика сформованості мовної субкомпетентності учнів основної школи

Визначення стану сформованості мовленнєвої компетентності передбачало моніторинг мовленнєвих продуктивних і репродуктивних умінь. Результати сформованості мовленнєвої компетентності подаємо в діаграмі (рис.4).

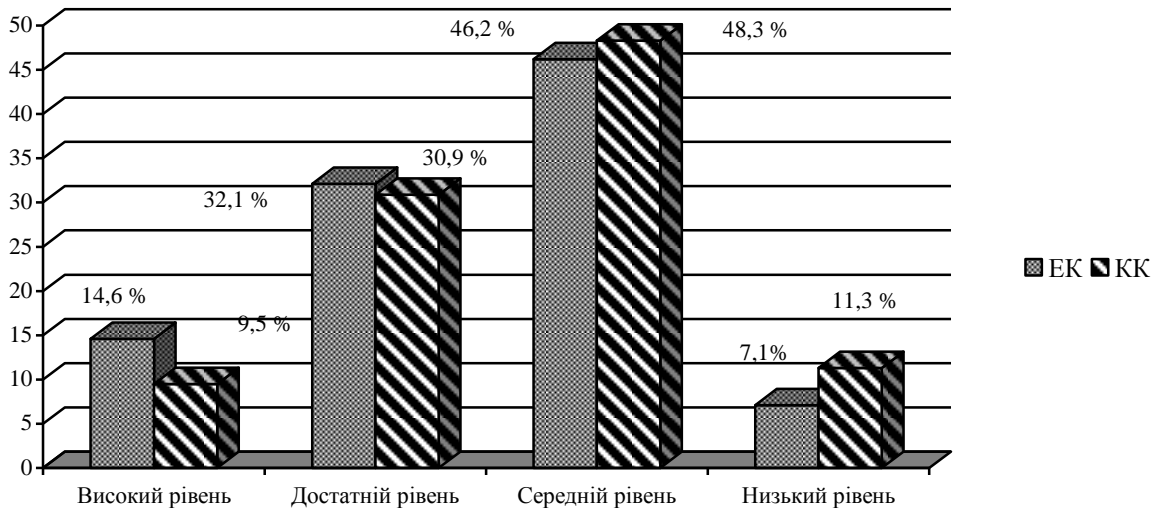

Рис. 4. Порівняльна характеристика сформованості мовленнєвої субкомпетентності учнів основної школи

Високий і достатній рівні сформованості мовленнєвої компетентності в ЕК мають 14,6 % і 32,1 % учнів, тоді як в КК – 9,5 % і 30,9 %; відповідно середній і низький рівні виявили 46,2% і 7,1 % учнів ЕК та 48,3 % і 11,3 % учнів КК. Якість сформованості мовної компетентності в учнів ЕК на 6,3 % вища, ніж в учнів КК.

Комунікативні вміння й навички перевірялися за допомогою вправ. Високий і достатній рівні сформованості комунікативної субкомпетентності в ЕК мають 24,6 % і 32,4 % учнів, тоді як у КК – 17,7 % і 21,4 %; відповідно середній і низький рівні виявили 37,8% і 5,2 % учнів ЕК та 48,5 % і 12,4 % учнів КК. Якісно-кількісні показники дають змогу стверджувати, що середня якість сформованості комунікативної субкомпетентності в учнів ЕК на 17,9 % вища, ніж в учнів КК. Для визначення динаміки розвитку комунікативної субкомпетентності побудовано діаграму (рис. 5).

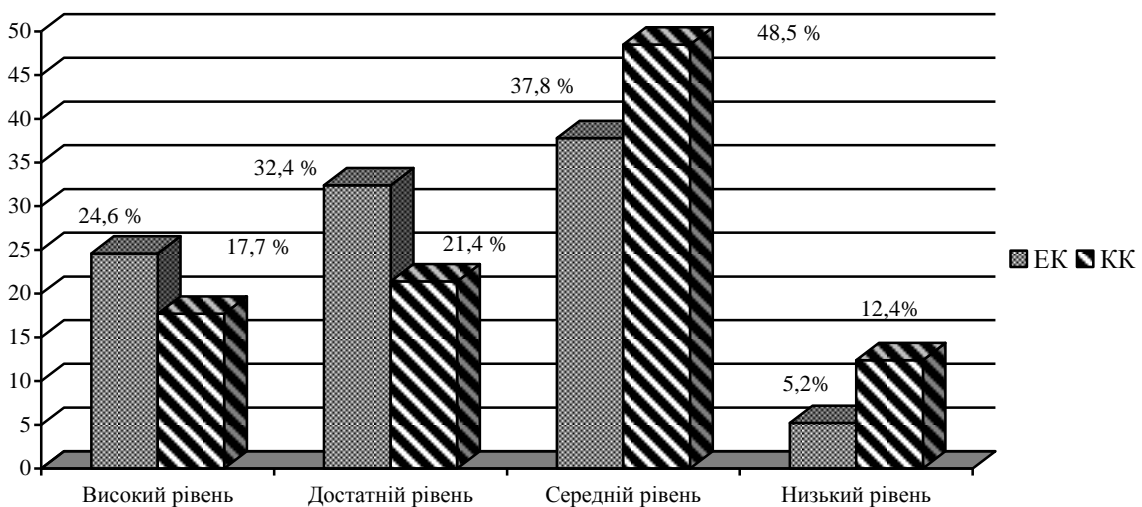

Рис. 5. Порівняльна характеристика сформованості комунікативної субкомпетентності учнів основної школи

Порівняльний аналіз рівнів сформованості мовної, мовленнєвої і комунікативної субкомпетентностей дозволив визначити загальний рівень розвитку комунікативної компетентності учнів основної школи після проведення експериментально-дослідного навчання (табл. 2).

Таблиця 2

Загальний рівень розвитку комунікативної компетентності учнів

Субкомпетентність	Високий рівень (%)		Достатній рівень (%)		Середній рівень (%)		Низький рівень (%)	
	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК	ЕК	КК
Мовна	21,7	18,7	29,5	25,4	39,7	43,5	9,1	12,4
Мовленнєва	14,6	9,5	32,1	30,9	46,2	48,3	7,1	11,3
Комунікативна	24,6	17,7	32,4	21,4	37,8	48,5	5,2	12,4
Середнє значення	20,3	16,8	31,3	25,9	41,2	46,7	7,2	10,6

Для наочного демонстрування результатів загального розвитку комунікативної компетентності учнів 5–9 класів подаємо діаграму (рис. 6). Високий і достатній рівні сформованості комунікативної компетентності в ЕК мають 20,3 % і 31,3 % учнів, тоді як в КК – 16,8 % і 25,9 %; відповідно середній і низький рівні виявили 41,2% і 7,2 % учнів ЕК та 46,7 % і 10,6 % учнів КК. Отже, наприкінці педагогічного експерименту зафіксовано суттєві позитивні зрушення в динаміці розвитку комунікативної компетентності учнів основної школи: показники високого рівня збільшилися на 11,3 %; на достатньому рівні – на 4,3 %; на середньому рівні різниця складає 6,8 %; низький рівень показників зменшився на 8,8 %.

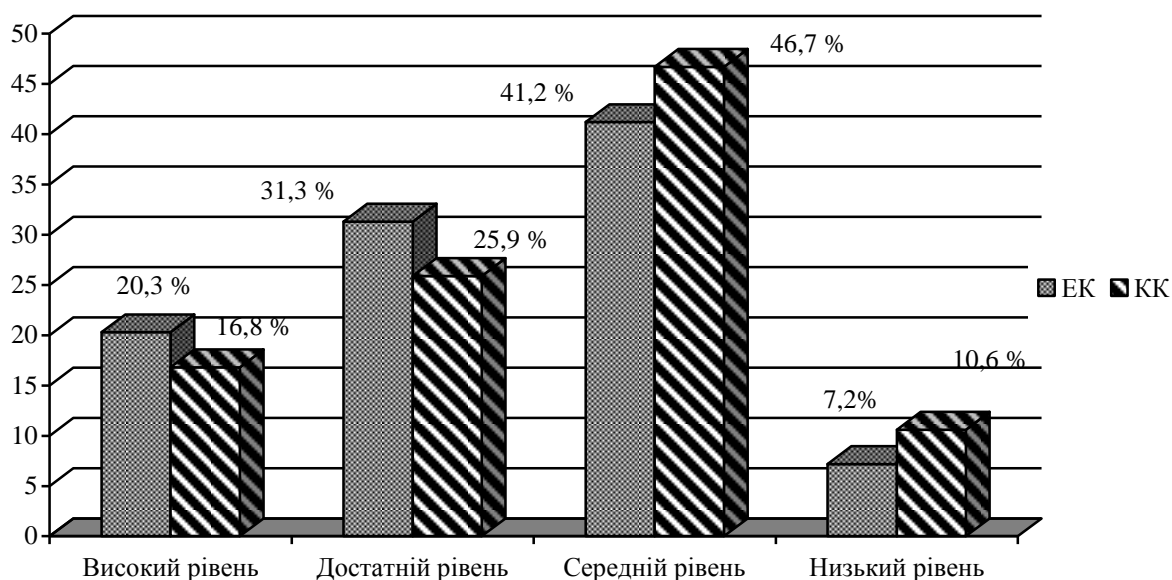

Рис. 6. Порівняльна характеристика сформованості комунікативної компетентності учнів основної школи

У ході порівняння результатів констатувального й контрольного зрізів було підтверджено, що навчання школярів за умови комплексного засвоєння мовних, мовленнєвих і комунікативних знань та системного розвитку

відповідних умінь є ефективним процесом формування комунікативної компетентності учнів на основі принципів перспективності й наступності.

У **висновках** підбито підсумки виконаної роботи. Акцентовано увагу на тому, що формування комунікативної компетентності учнів основної школи, зумовлене потребами сучасного суспільства в компетентних особистостях з творчим мисленням, високою мовленнєвою культурою, здатністю реалізувати комунікативний намір у життєвій, а згодом і в професійній діяльності, без сумніву є важливим і актуальним. Це засвідчили результати нашого дослідження.

Дані проведеного теоретичного та експериментального дослідження підтвердили правомірність провідних концептуальних положень висунутої гіпотези, засвідчили ефективність розв'язання поставлених завдань і дали підстави для формулювання висновків.

1. Аналіз наукової літератури, вивчення стану досліджуваної проблеми показав, що мовна освіта в Україні покликана виробити в учнів стійку мотивацію до вивчення української (державної) мови і забезпечити усвідомлення ними її суспільних функцій. Навчання мови в загальноосвітній школі повинне забезпечувати розвиток в учнів інтелектуально-пізнавальних, комунікативно-орієнтованих здібностей, виховання гуманістичного світогляду, усвідомлення й розуміння національних і загальнолюдських цінностей.

Аналітичний огляд, синтез, теоретичне узагальнення нагромадженого попереднього теоретико-методичного досвіду дозволив констатувати, що навчання української мови, формування комунікативної компетентності забезпечує розвиток мовної особистості та її готовності до ефективної комунікативної взаємодії в суспільстві.

Здійснений ретроспективний аналіз філософської, психолінгвістичної, лінгвістичної, лінгводидактичної літератури дозволив визначити чинники, що сприяють розвитку комунікативної здатності учнів і є необхідним теоретичним підґрунтям для створення методики їх формування в основній школі.

У процесі дослідження розкрито й уточнено сутність міждисциплінарних термінів «компетенція» і «компетентність», «комунікативна компетентність» та її основні складники – мовна, мовленнєва, комунікативна, соціокультурна і діяльнісна (стратегічна) субкомпетентності. Осмислення означених стержневих дефініцій сприяло окресленню методологічних засад порушеної проблеми і послужило основою для проектування результативної концептуальної методичної моделі-системи формування комунікативної компетентності учнів основної школи.

2. Звернення до психолінгвістичних досліджень дало змогу визначити важливі для комунікативно спрямованого навчання української мови поняття, а саме: мовленнєва діяльність, модель мовленнєвої діяльності, етапи процесу породження висловлювання, фази сприйняття і розуміння чужого мовлення, модель мовленнєвої діяльності (міжособистісного спілкування). Особливу увагу приділено взаємозв'язку між основними етапами процесу створення власного висловлювання учнями, доведено значущість докомунікативного етапу текстотворення (в усній чи писемній формі), що є обов'язковою

передумовою вдалого вербального спілкування. У процесі роботи ми керувалися дослідженнями вчених про специфічні вікові риси учнів, особливості розвитку їхнього креативного й образного мислення, уваги, пам'яті, вміння бачити факти, порівнювати, аналізувати тощо для проектування продуктивної технології навчання.

Вивчення праць учених-мовознавців дало можливість з'ясувати, що процес формування комунікативної компетентності учнів 5–9 класів ґрунтується на наукових положеннях сучасних лінгвістів про текст і його ознаки, дискурс і його характеристики, комунікативний акт, форми мовлення, функційні стилі мовлення та стилі спілкування. Обґрунтовано доцільність введення в зміст шкільного навчання української мови відомостей про дискурс, мовленнєвий жанр, комунікативний акт.

3. Аналіз традиційних і нових підходів до розв'язання проблеми розвитку комунікативної здатності учнів показав, що їх взаємодія сприяє переорієнтації мовної освіти в комунікативному напрямі, і підтвердив доцільність організації процесу формування комунікативної компетентності з опорою на визначені нами підходи: компетентнісний, особистісно орієнтований, комунікативно-діяльнісний, функційно-стилістичний, текстоцентричний, соціокультурний, етнопедagogічний. З позиції означених підходів визначено стратегічну мету курсу «Українська мова» в основній школі, що полягає у формуванні комунікативної компетентності учня, який здійснює залежно від вікових характеристик різні види мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо), здатний на мовленнєві операції та комунікативні дії на рівні фонетики й орфоєпії, лексики і граматики в процесі мовленнєвої комунікації.

4. За науково-методичну основу неперервного процесу формування комунікативної компетентності учнів узято провідні принципи перспективності й наступності, що забезпечують цілісний поетапний розвиток усіх її складників – мовної, мовленнєвої, комунікативної, соціокультурної, діяльнісної (стратегічної) субкомпетентностей. Принципи перспективності й наступності діють взаємопов'язано й невіддільно, мають пірамідальну структуру: основа і грані якої – наступність у формуванні основних субкомпетентностей (мовної, мовленнєвої, комунікативної, соціокультурної, діяльнісної), а вершина – перспективність – високий рівень комунікативної компетентності учня основної школи. Означені принципи дають змогу спроектувати й організувати технологію навчання в проекції комунікативно-діяльнісної спрямованості шкільної мовної освіти.

5. З позиції сьогодення визначено сутність методів, прийомів і засобів навчання. З'ясовано місце, роль та можливість активного використання в експериментально-дослідній роботі традиційних методів (розповідь (описова, доказова, проблемна), бесіда (репродуктивна, аналітична, евристична, проблемна), спостереження (над мовними одиницями, мовленнєвими й комунікативними явищами); робота з підручником, метод вправ) та інноваційних методів (дидактичні ігри, комунікативний тренінг, моделювання комунікативних ситуацій, кейс-метод, метод проектів, дискусія, мікрофон, мозковий штурм).

6. У процесі дослідження визначено, що теоретико-практичне підґрунтя сучасної мовної освіти в Україні складають законодавчо-нормативні документи (Державна національна програма «Освіта (Україна ХХІ століття)», Національна доктрина розвитку освіти в Україні, Державний стандарт базової і повної середньої загальної освіти та Державний стандарт початкової освіти, Концепція мовної освіти 11-річної школи «Українська мова як рідна», концепції когнітивної та комунікативної методик навчання мови, що регламентують навчання української мови на всіх рівнях – від дошкільного етапу до основної, старшої і вищої школи.

На основі аналізу чинних документів підтверджено нагальну потребу дотримуватися комунікативно компетентнісного напрямку в процесі навчання сучасного молодого покоління, окреслено основні орієнтири в реалізації неперервної мовної освіти – розвиток мовної особистості, яка вільно й успішно володіє вербальними та невербальними засобами під час суспільно-життєвої комунікації, і визначено стратегічну мету навчання української мови в основній школі, що полягає у формуванні комунікативної компетентності учнів, їх здатності виконувати мовні, мовленнєві й комунікативні операції та дії в спілкуванні.

Уважаємо, що необхідно певною мірою вдосконалити чинну програму, а саме: конкретизувати перелік комунікативних тем із поступовим ускладненням змісту інформації та вибору мовних одиниць для висловлювання, доповнити зміст програмового матеріалу комунікативними термінами (комунікативна ситуація, комунікант, комунікат, мовленнєвий акт, мовленнєвий жанр, дискурс), відомостями про паралінгвістичні засоби; конкретизувати стилістичні аспекти фонетики, лексики і фразеології, граматики, що мають певний комунікативний потенціал; орієнтувати засвоєння мови в дії, тобто на основі перенесення знань у нову навчальну комунікативну ситуацію, реально здійснену на уроці мови; узгодити і корелювати зміст програм початкової та основної школи з метою поступового розширення комунікативної компетентності учнів.

7. Рівні сформованості комунікативної компетентності учнів визначено за критеріями рівнів розвитку основних її складників (субкомпетеностей) – мовної (знання і вміння використовувати лінгвістичні засоби відповідно до норм літературної мови), мовленнєвої (знання функцій мовних засобів, стилів, типів та жанрів мовлення і володіння всіма видами мовленнєвої діяльності), комунікативної (оперування комунікативними поняттями й уміння використовувати вербальні та невербальні засоби у власних висловлюваннях відповідно до комунікативної ситуації, обставин спілкування), соціокультурної (умінь використовувати культурні надбання народу в проекції комунікативної ситуації) і діяльнісної (здатність організувати комунікативні дії, творчо й інформативно викладати власну думку). Відповідно до визначених критеріїв (мотивації спілкування, ситуативності, комунікативної доцільності, культуромовної правильності), у яких враховано комплекс знань, умінь, навичок і досвід їх застосування, виділено 4 рівні сформованості комунікативної компетентності учнів (високий, достатній, середній і низький),

за якими здійснено градацію учнів на початку експериментально-дослідного навчання.

8. Побудовано концептуальну модель-систему проєктувальної творчої діяльності вчителя, спрямовану на поетапне формування комунікативної компетентності учнів основної школи в процесі навчання української мови, визначено етапи формування комунікативної компетентності учнів основної школи (формуально-пізнавальний, формуально-систематизувальний, формуально-узагальнювальний) як ефективні для неперервного розвитку комунікативної компетентності учнів загальноосвітньої школи на базі основної ланки. Упровадження концептуальної моделі-системи було спрямоване на більш якісне перетворення існуючої практики навчання української мови в сучасній школі і дало змогу результативно здійснювати навчально-виховний процес, забезпечуючи належний розвиток комунікативної компетентності підростаючого покоління.

Запропонована в дослідженні методика формування комунікативної компетентності учнів основної школи ґрунтується на провідних принципах перспективності й наступності, крім означених стрижневих принципів, спирається на загальнодидактичні принципи (науковості, систематичності й послідовності, зв'язку теорії з практикою, доступності, наочності, проблемності, свідомості) і лінгвометодичні принципи (комунікативного навантаження мовних одиниць, взаємозв'язку розділів лінгвістичної науки; вивчення мовних одиниць з опорою на текст; комунікативної доцільності; зв'язку з комунікативною практикою, практичної спрямованості, взаємозв'язку навчання з життєвою комунікацією). Експериментальне навчання ґрунтується на взаємодії традиційних і нових підходів до навчання мови – компетентнісного й особистісно орієнтованого в поєднанні з комунікативно-діяльнісним, функційно-стилістичним, лінгвістичним, текстоцентричним, соціокультурним й етнопедагогічним. Розроблена технологія навчання передбачає оптимальне співвідношення і цілеспрямоване використання традиційних та інноваційних методів, прийомів і засобів навчання, підпорядкованих досягненню очікуваних результатів.

З огляду на те, що сучасна лінгвістика і лінгводидактика розглядає комунікативну компетентність як багатокomпонентну структуру, яка сприяє чіткому цілеспрямованню навчання української мови, нами визначено і розроблено основні структурні складники комунікативної компетентності – субкомпетентності: *мовна* (засвоєння базових мовних знань, вивчення формальної структури мови і певного засобу комунікативного наповнення, розвиток мовних умінь і навичок), *мовленнєва* (ознайомлення із функціонуванням мовних засобів, вивчення стилів, типів і жанрів, розвиток продуктивної і репродуктивної мовленнєвої діяльності), *комунікативна* (усвідомлення ролі комунікативного процесу, поетапності його підготовки і реалізації, розуміння комунікативної спрямованості мовних одиниць), *соціокультурна* (засвоєння особливостей національного спілкування, вивчення національної культури українського народу, специфіки соціальної комунікативної поведінки), *діяльнісна (стратегічна)* (опрацювання стратегічного планування

комунікативної діяльності, ознайомлення з організацією творчих комунікативних дій).

З метою інтегрованого розвитку основних складників комунікативної компетентності – мовної, мовленнєвої, комунікативної, соціокультурної, діяльнісної (стратегічної) субкомпетентностей – розроблено систему комунікативно орієнтованих вправ (*мовних, умовно-мовленнєвих і власне комунікативних*) з опорою на етнокультурні тексти різних стилів, типів та жанрів мовлення, які комплексно, послідовно й систематично впроваджено в навчальний процес, апробовано на більшості аспектних уроків і уроків розвитку комунікативних умінь і проаналізовано їх перевагу та ефективність.

Результати педагогічного експерименту переконливо довели, що в учнів основної школи належним чином сформовано комунікативну компетентність у процесі вивчення української мови. Порівняльна характеристика показників розвитку комунікативної компетентності учнів основної школи в експериментальних і контрольних класах наприкінці формульованого експерименту виявила такі дані: високий рівень в ЕК – 20,3 %, КК – 16,8 %; достатній рівень в ЕК – 31,3 %, КК – 25,9 %; середній рівень в ЕК – 41,2%, КК – 46,7 %; низький рівень в ЕК – 7,2 %, КК – 10,6 %. Отже, наприкінці педагогічного експерименту зафіксовано суттєві позитивні зрушення в динаміці розвитку комунікативної компетентності учнів основної школи: показники високого рівня збільшилися на 11,3 %; на достатньому рівні – на 4,3 %; на середньому рівні різниця складає 6,8 %; низький рівень показників зменшився на 8,8 %. Зазначимо, що відносний рівень якості сформованої комунікативної компетентності учнів ЕК основної школи зріс на 8,9 %.

Упровадження основних положень дослідження спрямоване на більш якісне перетворення існуючої практики навчання української мови в сучасній школі. Пропонована система формування комунікативної компетентності учнів дасть змогу результативно здійснювати навчально-виховний процес, забезпечуючи належну мовну й мовленнєву підготовку підростаючого покоління.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів важливої проблеми. Перспективним є наукова розробка теоретико-методичного аспектів проектування мовної освіти учня і подальша робота має бути спрямована на розроблення: 1) лінгвістичного наповнення й дидактичного забезпечення навчального процесу, пов'язаного з розвитком комунікативної субкомпетентності учнів, 2) тренінгових комунікативних програм для учнів основної школи, 3) теорії та практики формування комунікативної компетентності учнів у білінгвальному середовищі.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях:

Монографії:

1. Мамчур Л. І. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи : монографія / Лідія Іванівна Мамчур. – Умань : Видавець «Сочінський», 2012. – 448 с.

Навчальні посібники, програми, методичні рекомендації:

2. Мамчур Л. І. Основи мовної комунікації : методичні рекомендації для магістрів нефілологічних факультетів / Мамчур Лідія Іванівна. – Умань : РВЦ «Софія», 2008. – 18 с.
3. Мамчур Л. І. Лінгводидактична спадщина В. О. Сухомлинського: навч.-мет. пос. / Лідія Мамчур. – Умань : РВЦ «Софія», 2009. – 170 с. – *(Рекомендовано Міністерством освіти і науки України).*
4. Мамчур Л. І. Лінгводидактика української мови : методичні рекомендації для студентів факультету української філології / Мамчур Лідія Іванівна. – Умань : РВЦ «Софія». – 2012. – 32 с.
5. Мамчур Л. І. Українська мова: шляхи розвитку професійної мовнокомунікативної компетентності : навчальний посібник / Кучеренко І. А., Мамчур Л. І. – Умань : РВЦ «Софія», 2010. – 150 с.
6. Мамчур Л. І. Сучасна українська мова : навчальний посібник для студентів заочного відділення Інституту розвитку дитини // Кучеренко І. А., Мамчур Л. І. – Умань : РВЦ «Софія», 2010. – 120 с.
7. Мамчур Л. І. Сучасна українська мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія : навчально-методичний посібник для студентів стаціонарного відділення Інституту розвитку дитини // Кучеренко І. А., Мамчур Л. І. – Умань : РВЦ «Софія», 2010. – 130 с.
8. Мамчур Л. І. Основи комунікативної девіатології : методичні рекомендації для магістрантів / Мамчур Лідія Іванівна. – Умань : РВЦ «Софія», 2011. – 16 с.

Статті в наукових збірках і періодичних виданнях:

9. Мамчур Л. І. Розвиток мовлення учнів як складова частина навчання мови / Л. І. Мамчур // Педагогіка і методика навчання: теорія і практика : матеріали наукового збірника. – Умань, 1996. – С. 105–107.
10. Мамчур Л. І. Поради В. О. Сухомлинського вчителю-словеснику / Л. І. Мамчур // Мовознавство. Літературознавство. Методика : зб. наук. і навч.-метод. праць – К. : Знання, 1999. – С. 208–214.
11. Мамчур Л. І. Сучасні підходи до формування мовної особистості / Л. І. Мамчур // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини [гол. ред. В. Г. Кузь]. – К. : Наук. світ, 2002. – С. 294–298.
12. Мамчур Л. І. Внесок В. Сухомлинського в розвиток української лінгводидактики / Л. І. Мамчур // До витоків становлення української педагогічної науки : зб. наук. праць [спец. випуск]. – К. : Наук. світ, 2002. – С. 261–263.
13. Мамчур Л. І. Проблема етнолінгвістичного спрямування навчально-виховного процесу на уроках української мови / Л. І. Мамчур // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць УДПУ ім. Павла Тичини – Умань, 2005. – Вип. 13. – С. 80–86.
14. Мамчур Л. І. Розвиток мовленнєвої діяльності – основа шкільного навчання мови / Л. І. Мамчур // Психолого-педагогічні проблеми сільської

школи : зб. наук. праць УДПУ ім. Павла Тичини – Умань, 2005. – Вип. 14. – С. 53–57.

15. Мамчур Л. І. Мовна і комунікативна компетентність особистості: суть і характерні ознаки / Л. І. Мамчур // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Херсон : Вид-во ХДПУ, 2006. – Вип. 4 – С. 193–197.

16. Мамчур Л. І. Комунікативне спрямування – важлива і необхідна умова навчання мови / Л. І. Мамчур // Педагогічні науки : Вісник Черкаського університету. – Черкаси, 2006. – Вип. 84. – С. 67–71.

17. Мамчур Л. І. Основні форми міжособистісної комунікації / Л. І. Мамчур // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць УДПУ ім. Павла Тичини. – Умань, 2006. – Вип. 15. – С. 75–81.

18. Мамчур Л. І. Взаємодія мови і культури – необхідна умова формування комунікативної компетентності учнів / Л. І. Мамчур // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць УДПУ ім. Павла Тичини. – Умань, 2006. – Вип. 17. – С. 92–98.

19. Мамчур Л. І. Комунікативна компетентність особистості: її роль і значення в успішному спілкуванні / Л. І. Мамчур // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць УДПУ ім. Павла Тичини. – К. : Міленіум, 2006. – Ч. 2. – С. 168–174.

20. Мамчур Л. І. Культурологічний підхід у навчанні мови – один із чинників комунікативної здатності особистості / Л. І. Мамчур // Мова і культура : науковий щорічний журнал : Культурологічний підхід до викладання мов і літератури. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2007. – Вип. 9. – Т. XI (99). – С. 5–8.

21. Мамчур Л. І. Роль діалогічної комунікації в особистісно орієнтованому навчанні / Л. І. Мамчур // Рідна школа – 2006. – № 12. – С. 3–5.

22. Мамчур Л. І. Функціональні стилі як лінгводидактичні явища / Л. І. Мамчур // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. – Серія: Педагогічні науки. – Ізмаїл, 2007. – С. 98–101.

23. Мамчур Л. І. Комунікативна спрямованість у навчанні – важлива умова формування національно мовної особистості / Л. І. Мамчур // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Херсон : Вид-во ХДПУ, 2007. – Вип. 45.– С. 91–101.

24. Мамчур Л. І. Основні комунікативні терміни: лінгвістичний, психолінгвістичний і лінгводидактичний погляди / Л. І. Мамчур // Вісник Черкаського університету – Серія: Педагогічні науки. – Черкаси, 2007. – Вип. 115. – С. 48–53.

25. Мамчур Л. І. Психолінгвістичні чинники формування індивідуального мовлення і комунікативної компетентності учнів / Л. І. Мамчур // Вісник Черкаського університету. – Серія : Педагогічна науки. – Черкаси, 2008. – С. 91–96.

26. Мамчур Л. І. Основні категорії комунікативної взаємодії / Л. І. Мамчур // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. – Вип. 47. – С. 130–134.

27. Мамчур Л. І. О. Біляєв – вітчизняний лінгводидакт, теоретик навчання рідної мови / І.А.Кучеренко, Л. І. Мамчур // Теоретична і дидактична філологія : зб. наук. праць. – К. : Міленіум, 2008. – С. 238–245.

28. Мамчур Л. І. Лінгвістичні основи формування комунікативних умінь текстотворення / Л. І. Мамчур // Українська мова і література в школі. – 2009. – № 2. – С. 2–6

29. Мамчур Л. І. Реалізація лінгводидактичних підходів до навчання мови з метою формування комунікативної компетентності учнів / Л. І. Мамчур // Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки». – 2009. – Вип. 145. – С. 80–83.

30. Мамчур Л. І. Основні структурні одиниці мовленнєвої комунікації / Л. І. Мамчур // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2009. – Вип. 52. – С. 116–120.

31. Мамчур Л. І. Концепція комунікативного спрямування навчання мови у лінгводидактиці В. О. Сухомлинського / Л. І. Мамчур // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини. – Умань : ПП Жовтий, 2010. – Вип. 33. – С. 220–227.

32. Мамчур Л. І. Погляди В. Сухомлинського на розвиток комунікативної здатності та зв'язного мовлення молодших школярів / Л. І. Мамчур // Початкова школа. – № 9. – 2010. – С. 53–55.

33. Мамчур Л. І. Текст як засіб формування комунікативної компетентності учнів / Л. І. Мамчур // Теоретична і дидактична філологія : зб. наук. праць. – Переяслав-Хмельницький : СКД, 2010. – С. 222–231.

34. Мамчур Л. І. Теоретичні підходи до формування комунікативної компетентності учнів основної школи / Л. І. Мамчур // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету [гол. ред. Мартинюк М. Т.]. – Умань : ПП Жовтий, 2010. – Ч. 4. – С. 171–179.

35. Мамчур Л. І. Витоки компетентнісного підходу до навчання мови в дослідженнях вітчизняних учених / Л. І. Мамчур // Українська мова і література в школі. – 2011. – № 2. – С. 8–13.

36. Мамчур Л. І. Лінгводидактичні підходи до формування комунікативної компетентності учнів основної школи / Л. І. Мамчур // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2011. – Вип. 59. – С. 124–128.

37. Мамчур Л. І. Реалізація принципу перспективності і наступності у процесі формування комунікативної компетентності учнів початкової та основної школи / Л. І. Мамчур // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 15 (226), Ч. III. – С.18–25.

Тези та матеріали наукових конференцій:

38. Мамчур Л. І. Рідна мова як засіб розвитку особистості у спадщині В.О.Сухомлинського / Л. І. Мамчур // Педагогіка В. Сухомлинського на зламі епох: 5-ті Всеукраїнські педчитання «Сухомлинський і сучасність»: матеріали Міжнародної наук.-прак. конф. – Київ – Кіровоград, 1999. – С. 167–169.

39. Мамчур Л. І. Основні критерії ефективності уроку української мови / Л. І. Мамчур // Актуальні проблеми лінгвістики і лінгводидактики : зб. матеріалів загально-університетської наук.-прак. конф. – Умань, 2000. – С. 26–28.
40. Мамчур Л. І. Мовленнєва комунікація як лінгвістичне поняття / Л. І. Мамчур // Матеріали Всеукраїнської наук.-прак. конф. (м. Умань). – К. : Міленіум, 2005. – С. 133–138.
41. Мамчур Л. І. Рідна мова – найважливіша основа розвитку особистості / Л. І. Мамчур // Буде школа – буде село – буде держава : матеріали Всеукраїнських педагогічних читань, присвячених Дню народження О. А. Захаренка. – Черкаси, 2006. – С. 71–73.
42. Мамчур Л. І. Формування комунікативної компетентності учнів – основний напрям сучасної лінгводидактики / Л. І. Мамчур // Інформаційно-комунікативні технології навчання : матеріали міжнародної наук.-прак. конф. – Умань : СПД Жовтий, 2008. – С. 60–65.
43. Мамчур Л. І. Індивідуальний стиль мовлення учнів – необхідна складова його комунікативної компетентності / Л. І. Мамчур // Методи і засоби забезпечення інноваційності едукативного процесу в закладах освіти : матеріали Всеукраїнської наук.-прак. конф. – Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – С. 53–54.
44. Мамчур Л. І. Реалізація соціокультурного підходу в навчанні рідної мови / Л. І. Мамчур // Збірник матеріалів Всеукраїнської наук.-прак. конф. «Професійна підготовка вчителя-словесника в умовах кредитно-модульної системи навчання». – Умань: РВЦ «Софія», 2008. – С. 72–74.
45. Мамчур Л. І. Комунікативна компетентність – ознака висококультурної особистості / Л. І. Мамчур // Проблеми дошкільної і початкової освіти у контексті сучасного виміру : матеріали Всеукраїнської наук.-прак. конф. – Умань, 2008. – С. 14–20.
46. Мамчур Л. І. Формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів в умовах ВНЗ / Л. І. Мамчур // Сучасні технології розвитку професійної майстерності майбутніх учителів : зб. статей III Всеукраїнської наук.-прак. конф. – Умань : ПП Жовтий, 2010. – С. 99–107.
47. Мамчур Л. І. Комунікативні поняття в аспекті сучасної лінгвістики і лінгводидактики / І. А. Кучеренко, Л. І. Мамчур // Ономазіологія, мотивологія: сучасні парадигми дослідження : тези доповідей Всеукраїнського науково-методичного Інтернет-семінару (24–25 березня 2011 р.). – Умань, 2011. – С. 48–51.
48. Мамчур Л. І. Упровадження принципу перспективності і наступності на уроках української мови в загальноосвітній школі / І. А. Кучеренко, Л. І. Мамчур // Актуальні проблеми прикладної лінгвістики : матеріали Міжнародної Інтернет-конференції (23–24 червня 2011 р.). – Умань, 2011. – С. 42–46.

49. Мамчур Л. І. Засоби забезпечення розвитку комунікативної компетентності учнів на уроках української мови / І. А. Кучеренко, Л. І. Мамчур // Динамічні процеси в лексиці та граматиці слов'янських мов : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (19–20 жовтня 2011 р.). – Умань : Візаві, 2011. – С. 416–422.

50. Мамчур Л. І. Пріоритетність компетентнісного підходу в навчанні української мови / Л. І. Мамчур // Лінгвістика та лінгводидактика: надбання, актуальні проблеми, перспективи розвитку : матеріали Всеукраїнської наук. конф. (22–23 вересня 2011 р.). – Бердянськ : БДПУ, 2012. – № 1. – С. 181–187.

51. Мамчур Л. І. Розвиток мовленнєвої компетентності – необхідна умова ефективного формування комунікативної компетентності учнів / Л. І. Мамчур // Актуальні проблеми прикладної лінгвістики : матеріали Міжнародної інтернет-конференції (24–26 квітня 2012 р.). – Умань, 2012. – С. 27–32.

АНОТАЦІЯ

Мамчур Л. І. Перспективність і наступність у формуванні комунікативної компетентності учнів основної школи. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). – Херсонський державний університет. – Херсон, 2012.

Робота є теоретико-методичним експериментальним дослідженням проблеми формування в учнів основної школи комунікативної компетентності на уроках української мови. У дисертації розгортаються ідеї щодо неперервності поетапної мовної освіти особистості учнів.

Досліджено й проаналізовано філософське, психологічне, психолінгвістичне, лінгвістичне, лінгводидактичне підґрунтя для формування мовної особистості учня. Визначено й обґрунтовано лінгводидактичні засади – сучасні концептуальні підходи, провідні принципи перспективності й наступності, методи і засоби – для вирішення проблеми розвитку комунікативної здатності учнів.

Створено концептуальну комплексну модель-систему та розроблено методику формування комунікативної компетентності учнів 5–9 класів основної школи в процесі вивчення української мови, що забезпечує цілісний та інтегрований розвиток основних складників комунікативної компетентності – мовної, мовленнєвої, комунікативної, соціокультурної, діяльнісної (стратегічної) субкомпетентностей.

З метою упровадження в теорію і практику сучасної школи виявлених у дослідженні експериментальних даних намічено подальші напрями мовного навчання учнів.

Ключові слова: мовна особистість, компетентність, комунікативна компетентність; мовна, мовленнєва, комунікативна, соціокультурна, діяльнісна субкомпетентності; учні основної школи, перспективність і наступність у

мовній освіті, технологія навчання української мови, комплексне поетапне формування комунікативної компетентності, традиційні та інноваційні методи навчання.

АННОТАЦІЯ

Мамчур Л. И. Перспективность и преимущество в формировании коммуникативной компетентности учащихся основной школы. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13. 00.02 – теория и методика обучения (украинский язык). – Херсонский государственный университет. – Херсон, 2012.

Работа является теоретико-методическим экспериментальным исследованием проблемы формирования коммуникативной компетентности учащихся основной школы на уроках украинского языка. В диссертации развиваются идеи непрерывного языкового образования личности в процессе школьного обучения, предопределенные развитием общества и требованиями времени.

В диссертации на основании анализа философской, психологической, психолингвистической, лингвистической, лингводидактической литературы выяснены теоретико-методологические основы коммуникативной компетентности. В частности, уточнена суть понятия «компетенция», «компетентность», «коммуникативная компетентность», которая включает такие основные составляющие как языковая, речевая, коммуникативная, социокультурная и деятельностная субкомпетентности. Определены важные психолингвистические факторы речевой деятельности, фазы восприятия и понимания чужой речи, особенности взаимосвязи между основными этапами процесса создания собственного высказывания учащимися, значимости докоммуникативного этапа текстообразования. Отмечены лингвистические принципы формирования коммуникативной компетентности, основанные на положениях ученых-языковедов о тексте и его признаках, дискурсе как коммуникативном явлении, типах дискурса, речевом жанре, речевом акте, формах, стилях и типах общения, стилях речевого общения.

Определены лингводидактические основы обучения – современные концептуальные подходы, ведущие принципы перспективности и преимущественности, общеметодические и лингвометодические принципы, методы и средства для решения проблемы формирования коммуникативной компетентности. С позиции компетентностного, личностно ориентированного, коммуникативно-деятельностного, функционально-стилистического подходов определена стратегическая цель курса «Украинский язык» в основной школе, которая заключается в формировании коммуникативной компетентности ученика, осуществляющего в зависимости от возрастных характеристик разные виды речевой деятельности (аудирование, говорение, чтение, письмо), способного на языковые, речевые операции и действия на уровне фонетики и орфоэпии, лексики и грамматики в процессе коммуникации. Обеспечивают реализацию целостного непрерывного языкового обучения, постепенного, накопительного развития коммуникативной компетентности учащихся

принципы перспективности и последовательности, которые действуют взаимосвязанно и нераздельно и дают возможность спроектировать и организовать технологию обучения в проекции коммуникативно-деятельностной направленности.

Создана концептуальная модель-система, разработана и экспериментально проверена методика формирования коммуникативной компетентности учащихся 5–9 классов основной школы в процессе изучения украинского языка, что обеспечило целостное и интегрированное развитие основных составляющих коммуникативной компетентности – языковой, речевой, коммуникативной, социокультурной, деятельностной (стратегической) субкомпетентности. Изучение коммуникативно ориентированной теории, усвоения знаний и выработки умений предусматривает использование традиционных методов обучения (рассказ, беседа, наблюдение за языковыми единицами, речевыми и коммуникативными явлениями, работа с учебником, метод упражнений) и инновационных (дидактичные игры, коммуникативный тренинг, моделирование коммуникативных ситуаций, кейс-метод, метод проектов, дискуссия, микрофон, мозговой штурм).

Разработанная система коммуникативно направленных упражнений (языковых, условно-речевых, собственно коммуникативных) позволила обеспечить процесс осмысления и осознания значений и форм языковых единиц в общении, способствовала формированию языковых умений и навыков учеников, развитию речевых умений анализировать функции языковых средств, конструировать их, а также готовности учеников к общению с учетом коммуникативной ситуации с помощью диалогических и монологических текстов.

Предложенная методика формирования коммуникативной компетентности учащихся основной школы прошла успешное опытное испытание. Результаты педагогического эксперимента подтвердили её эффективность. Исследованием установлено: уровень коммуникативной компетентности учеников основной школы повысится, если обучение осуществлять на основе компетентностного, личностно ориентированного, коммуникативно-деятельностного, функционально-стилистического и др. подходов; придерживаться в учебно-воспитательном процессе принципов перспективности и преемственности, подчиняя им общедидактические и лингвометодические принципы; эффективно применять как традиционные, так и инновационные методы обучения; использовать систему упражнений и заданий на основе этнокультурных текстов-образцов разных стилей, типов и жанров речи.

С учетом выявленных экспериментальных данных определены дальнейшие направления языкового обучения учащихся для их внедрения в теорию и практику современной школы.

Ключевые слова: языковая личность, компетентность; языковая, речевая, коммуникативная, социокультурная, деятельностная субкомпетентности; учащиеся основной школы, перспективность и преемственность в языковом образовании, технология обучения украинского языка, комплексное поэтапное

формирование коммуникативной компетентности, традиционные и инновационные методы обучения.

ANNOTATION

Mamchur L. The outlook and succession in forming of communicative competence of basic school pupils. – By manuscript rights.

The dissertation for obtaining scientific level of doctor pedagogical science out of speciality 13.00.02 – theory and methods of study (ukrainian language). – Kherson state university. – Kherson, 2012.

The work is theoretic-methodical experimental research of problem of forming in basic school pupils communicative competence on the Ukrainian language lessons. Ideas by continuity of step-by-step linguistic education of pupil's personality are developing in dissertation.

Philosophical, psychological, psycholinguistic, linguistic, linguodidactic subsoil for forming linguistic pupil's personality is investigated and analysed in it. The linguodidactic base are fixed and based – modern conceptual approach, leading principles of outlook and succession, methods and means to decision problem of development communicative ability of pupils.

Conceptual complex model-system of theoretical and practical organization of forming communicative competence of pupils of 5-9 classes of basic school in process of learning Ukrainian language is developed. The proposed technology of study offer complete and integrated development of basic components of communicative competence: linguistic, communicative, social-cultural, active (strategy) subcomponents.

With taking into account of exposed experimental given further ways of linguistic study of pupils are marked for its introduction in theory and practice of modern school.

Key words: linguistic personality, competence, communicative competence; linguistic, linguistically, communicative, social-cultural, action subcompetention; pupils of basic school, outlook and succession in linguistic education, technology of study Ukrainian language, complex step-by-step forming communicative competence, traditional and innovative methods of studing.